

UNIVERSITATEA OVIDIUS DIN CONSTANȚA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ

***MISIUNEA EXTERNĂ A BISERICII REFLECTATĂ ÎN:
VIAȚA, OPERA (ÎNVĂȚĂȚURA) ȘI SLUJIREA
PĂRINTELUI SOFRONIE SAHAROV***

- rezumatul tezei de doctorat -

Coordonator științific:

Pr. Prof. Univ. Dr. GHEORGHE ISTODOR

Doctorand:

Pr. RADU RODIN ILINOIU

CONSTANȚA
2020

Preambul

În data de 11 iulie 2020, s-au împlinit 27 de ani de la adormirea întru Domnul a sfântului Sofronie Saharov (1896-1993), unul dintre cei mai iubiți duhovnici ortodocși din Occident, teolog harnic și harismatic al Bisericii Ortodoxe, veritabil și virtuos misionar creștin al veacului al XX-lea, monah îmbunătățit cu frumoase calități morale. Cu privire la „misiunea în lume” desfășurată de sfântul Sofronie Saharov avem ca mărturie viața acestuia, consemnată de biografii lui, alături de opera și învățăturile pe care duhovnicul de la Essex a trudit să le lase ucenicilor și păstorilor săi și, nu în ultimul rând, evlavia pe care mulți creștini au avut-o și o au față de acest Părinte.

La mai bine de un sfert de secol de la mutarea la cele veșnice a sfântului Sofronie, mii de creștini continuă să meargă în pelerinaje la mănăstirea ortodoxă din Essex, Anglia, închinată Sfântului Ioan Botezătorul, pentru a-l afla pe duhovnicul de odinioară, a i se închina și a se ruga acestuia. Pe toți acei care îl caută, sfântul Sofronie îi miluiește cu liniște sufletească și bucurie duhovnicească. La mormântul lui se săvârșesc numeroase minuni, dovadă că lucrarea misionară atât de amplă pe care teologul și duhovnicul Sofronie Saharov a desfășurat-o în timpul vieții a continuat și după fericita sa adormire întru Hristos. De altfel, pentru frumosul exemplu de misiune creștină pe care sfântul Sofronie Saharov a înfăptuit-o și ca răspuns la evlavia pelerinilor și cultul de cinstire pe care creștinii l-au închinat duhovnicului de la Essex în ultimele decenii, Patriarhia Ecumenică a discutat în mai multe rânduri trecerea în rândul sfinților a părintelui Sofronie. La 27 noiembrie 2019, toate aceste discuții s-au concretizat în canonizarea acestui duhovnic și misionar.

Exemplul de misionarism creștin pe care îl descoperim în viața și activitatea sfântului Sofronie Saharov ne încurajează și ne determină să credem că în fața numeroaselor și feluritelor provocări pe care fenomenul și cultura secularistă le ridică și le alimentează azi, Biserica Ortodoxă nu este nicidecum pierdută, slăbită sau anihilată. Dimpotrivă, în activitatea ei misionară, Biserica dispune de suficiente resurse pentru a face față provocărilor contemporane, mai ales că ea „nu este orfană” (Ioan 14, 18), ci îl are ca Arhiereu, Învățător și Conducător pe Însuși Mântuitorul, Iisus Hristos, Cel care este „Calea, Adevărul și Viața” (Ioan 14, 6). Se cere însă din partea misionarilor creștini un oarecare discernământ misionar, adică pregătire, răbdare și capacitate de a analiza prezentul social, de a înțelege contextul și de a aprecia acțiunile la adevărata lor valoare. Mai ales că, așa cum s-a amintit în literatura de specialitate, „oamenii secularizați doresc realul și nu artificialul, ei sunt atrași de un creștinism autentic după modelul sfinților. Dacă Mântuitorul prin Biserica Sa schimbă viața, El va schimba și inimile secularizate. Propovăduirea Evangheliei lui

Hristos, ca dragoste vindecătoare, dezarmează sufletele secularizate infestate de ideologii pur umane și deschide perspectiva vieții în și cu Hristos”¹.

Sunt diverse și numeroase cauzele care îngreunează misiunea Bisericii în societatea contemporană. Între acestea, dezinteresul, comoditatea, rutina, indiferența misionarilor sunt, de cele mai multe ori, minusuri care afectează și dăunează activității misionare. A face misiune, în special în contextul mutațiilor și transformărilor din ultimul secol, nu înseamnă a aplica, în timp și loc, un șablon în funcție de o împrejurare sau alta, ci presupune diligență misionară, curaj, determinare, perspicacitate, pedagogie creștină și credință în Dumnezeu (Ioan 14, 11); cu alte cuvinte, în Biserică, misiunea înseamnă *a te face tuturor toate*, întocmai modelului paulin (I Corinteni 9, 19-22). Sfântul Ioan Gură de Aur, tălmăcind textul primei Epistole către Corinteni, accentuează responsabilitatea pe care trebuie să o aibă misionarul creștin, amintind despre sfântul Apostol Pavel că, „pentru a înapoia argintul (talantul) încredințat lui, el singur a fost răspunzător și a făcut totul spre a cere răspundere de la cei cărora încă li era încredințat, făcând mai mult chiar decât i se poruncise. Fiindcă el totul făcea numai din bună intenție și din dragostea față de Hristos, apoi de aceea avea dorința nesfârșită pentru mântuirea oamenilor. De aceea, cu multă ușurință trecea peste toate piedicile și prin toate acestea se ridicase mai presus de ceruri”².

Secolul al XX-lea a dat lumii creștine duhovnici și misionari de seamă, indiferent că ne referim la spațiul creștin românesc ori la cel vest-european. Prezența unor asemenea duhovnici și ostenitori ai Bisericii, unii dintre ei cinstiți ca sfinții, alții păstrați în memoria Bisericii și în amintirea ucenicilor, constituie o coordonată misionară importantă, o resursă nesecată pe care Biserica Ortodoxă poate și trebuie să o valorifice și să o promoveze. Marii duhovnici ai secolului XX sunt călăuze deopotrivă pentru misionari și pentru credincioși. Pentru misionarii creștini, ei sunt pildă de răbdare și pedagogie misionară, de zel misionar și credință puternică; pentru creștinii de rând, prin pilda trăirii curate, acești duhovnici sunt modele de viață creștină, de rugăciune și purtare morală. În scrierile sfântului Maxim Mărturisitorul întâlnim o perspectivă misionară importantă despre prezența și lucrarea sfinților în lume. Sfântul Maxim amintește că „harul lui Dumnezeu le face în sfinți toate potrivit cu grija ce o poartă celor providențiați, fie că trăiesc, fie că mor, urmărind prin ei, ca prin niște unelte proprii, mântuirea celorlalți”³. Iar în alt loc, același sfânt

¹ Pr. M. HIMCINSCHI, „Secularizarea – o problemă contemporană”, *Revista Teologică*, anul XCIII (2011), nr. 2, p. 132.

² Sf. IOAN GURĂ DE AUR, *Comentariile sau explicarea Epistolei I către Corinteni*, trad. Theodosie Athanasie, București, 1908, pp. 293-296.

³ Sf. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Răspunsuri către Talasie*, în col. *Filocalia*, vol. III, trad. Pr. D. Stăniloae, Ed. Apologeticum (ediție electronică), 2005, pp. 156-158.

părinte al Bisericii, spune că „mireasmă de viață spre viață le este apostolul celor credincioși prin pilda sa, întrucât prin fapte îi îndeamnă să tindă spre buna mireasmă a virtuților, iar ca propovăduitor strămută pe cei ce ascultă de cuvântul harului de la viața după simțuri la viața în duh”⁴. Iată, prin urmare, cât de important este din punct de vedere misionar exemplul oferit de unii mari duhovnici ai Bisericii, ostenitori în virtute și trăitori ai veacului al XX-lea.

Despre misiunea Bisericii în lume s-a scris și s-a vorbit în numeroase rânduri, încă din primele secole, începând cu apologetii de limbă greacă și latină. Cu atât mai mult în contextul realităților contemporane, tema și-a păstrat actualitatea și importanța. Subiectul trimerii și prezenței Bisericii în lume a rămas la fel de fertil, de actual și deschis analizei și abordării, pentru că activitatea Bisericii, fundamentată pe Cuvântul Evangheliei și dospită de prezența vie a Duhului Sfânt (Ioan 14, 16-17; 15, 26; 16, 7-8), a fost și rămâne una dinamică, în permanentă acomodare, în timp și loc, cu nevoile și înțelegerea omului. „Dinamismul Bisericii într-o lume secularizată care vrea să știe doar de rațiune și știință imanentă constă în faptul de-a conferi societății contemporane o forță mai umană prin mijlocirea valorilor creștine. La abuzul de rațiune care a secularizat lumea, Biserica este chemată să propovăduiască veșnicia și să manifeste prin viața ei iubirea comunională și interpersonală în cadrul relațiilor sociale”⁵. Dinamismul misionar nu înseamnă nicidecum că mesajul și învățătura Bisericii despre mântuirea omului s-au distorsionat ori au fost schimbate. „Cerul și pământul vor trece, dar cuvintele Mele nu vor trece” (Marcu 13, 31). Dinamismul despre care am făcut mențiune stă în legătură cu modul în care Biserica a transmis neamului omenesc mesajul despre mântuire, cu metoda prin care misionarii creștini au reușit să propovăduiască importanța *întâlnirii dintre Dumnezeu și lume*, cu istețimea și priceperea prin care astfel de misionari au reușit, în istorie, să sădească în conștiința oamenilor *nevoința cunoașterii lui Dumnezeu precum este*, așa cum frumos se exprimă sfântul Sofronie. În literatura de specialitate se vorbește despre *misiunea sau misiologia ortodoxă contextualizată*, adică despre acea misiune a Bisericii care este „eliberată de perspectiva îngustă a apologeticii *pro domo* sau de limitările pe care le impune abordarea exclusiv teoretică a unor noțiuni”⁶. În acest context, s-a reținut faptul că Ortodoxia nu trebuie doar apărată, ci mai ales mărturisită. Ori mărturisirea se face împărtășind credința prin intermediul unui mesaj adaptat la contextul post-modern, în ceea ce privește limbajul, metodele de abordare sau conținutul însuși al acestui mesaj”.

⁴ Ibidem, p. 158.

⁵ Pr. M. HIMCINSCHI, „Secularizarea – o problemă contemporană”, pp. 124-125.

⁶ Pr. R. MUREȘAN, „Misiunea Misiologiei. Câteva considerații actuale privind Misiologia ortodoxă”, *Studii Teologice*, seria a III-a, anul II (2006), nr. 1, p. 205.

Întrucât „Biserica este într-o continuă stare de misiune”⁷, acomodarea la realitățile istorice scoate în evidență importanța tactului și discernământul misionar. Dinamismul misionar nu schimbă mesajul Bisericii, ci privește modul în care acest mesaj poate fi livrat și sădit în inima omului. Toată teologia adevărată și autentică a fost întotdeauna pastorală, universală și profetică, iar de câte ori și-a pierdut aceste dimensiuni a devenit un simplu joc intelectual ignorat de Biserica reală. Cu un tact misionar extraordinar, pe lângă învățăturile predicate, Mântuitorul Iisus Hristos a oferit apostolilor și ascultătorilor Săi exemplul personal (Matei 11, 29), dovadă că în misiunea desfășurată este necesară participarea misionarului cu întreaga sa trăire. „Mișcarea cu succes în fenomenologie nu este posibilă fără a avansa și în ontologie”⁸. În Sfânta Scriptură aflăm îndemnul „acestea să le faceți spre pomenirea mea” (Luca 22, 19); sunt cuvintele pe care Mântuitorul le-a adresat apostolilor Săi și, prin intermediul lor, tuturor slujitorilor Sfântului Altar, făcând trimitere, deopotrivă, atât la celebrarea Jertfei Euharistice, cât și la trebuința ca vestea despre această Sfântă Jertfă să fie sădită, cu grijă și pricepere, în pământul cel bun al inimii omului. Într-o formă sau alta, această activitatea de sădire a Cuvântului lui Dumnezeu în inima omului se identifică cu însăși misiunea Bisericii, al cărei obiectiv este mântuirea și îndumnezeirea omului.

Împărtășesc certitudinea că, mai ales în sfera duhovnicească, a lucra cu oamenii presupune nu doar o pregătire pluridisciplinară, ci și o capacitate de a echilibra balanța între teorie și practică, între idee și faptă, între ideal și real. Omul contemporan, și aici nu mă refer doar la cei credincioși, cere fapte concrete, are nevoie de pilde, îi este de folos să cunoască oameni asemenea lui, care au trăit și care au experimentat cele predicate și propovăduite de către Biserică. „Creștinii din Occident sunt din ce în ce mai doritori să cunoască Ortodoxia (...) se simt atrași de ea tocmai pentru că iradiază un duh de evlavie detașat de agitația actualității, oferind omului de azi un refugiu intermitent din frământarea cotidiană”⁹. Deși, din nefericire, în contextul culturii seculariste, omul prezentului înțelege să trateze cu indiferență și comoditate mesajul Bisericii, totuși el se arată receptiv și dovedește sensibilitate atunci când cunoaște semeni care s-au remarcat printr-o trăire virtuoasă duhovnicească. De pildă, Muntele Athos atrage pelerini din toată lumea, mulți dintre aceștia, ortodocși sau nu, fiind captivați de trăirea duhovnicească și exemplul moral ale viețuitorilor athoniți. Se pare că în societatea contemporană, mai mult ca oricând, fapta și acțiunea au o valoare și o putere de convingere mai mare decât orice fel de teorie sau de speculație. De

⁷ Pr. V. BEL, *Misiune, parohie, pastorală*, ediția a II-a, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2006, p. 6.

⁸ G. MANTZARIDIS, „Știința teologică și teologia științifică”, trad. S. Preda, *Studii Teologice*, seria a III-a, anul I (2005), nr. 1, p. 113.

⁹ Pr. D. STĂNILOAE, „Câteva trăsături caracteristice ale Ortodoxiei”, *Mitropolia Olteniei*, nr. 7-8, 1970, p. 730.

aceea, misiunea Bisericii nu poate face abstracție de acest aspect, ci dimpotrivă trebuie să și-l însușească și să-l transpună în activitatea misionar-pastorală.

Spre deosebire de alte religii, mișcări religioase ori secte, Ortodoxia dispune de un avantaj misionar deosebit, pentru că pe lângă doctrina despre mântuire, ea pune în valoare realitatea persoanei. „Misiunea Bisericii, vocația ei misionară și esența creștinismului trebuie căutate în Persoana Însăși a Domnului Iisus Hristos, pe care este întemeiată Biserica și a Cărui revelație constituie un adevăr cu caracter ontologic”¹⁰. În Sfânta Scriptură găsim cel mai bun exemplu în acest sens. Mântuitorul Hristos nu a fost un Dumnezeu care S-a ascuns de om și care doar i-a trimis porunci și legi de respectat. La „plinirea vremii” (Galateni 4, 4), El S-a întrupat și S-a descoperit lumii, oferind tuturor oamenilor exemplul personal. Sfinții Apostoli și ucenici nu au fost doar propovăduitori ai Cuvântului Evangheliei, ci și aleși trăitori ai acestuia, mulți dintre ei alegând moartea martirică pentru a demonstra înălțimea și tăria credinței în Hristos. Actele martirice, sinaxarele sau martirologiile conțin multe mențiuni despre exemplul misionar extraordinar pe care jertfa martirilor l-a oferit în istorie. Sfinții Părinți și scriitori ai Bisericii și ceilalți sfinți pe care Biserica îi cinstește pentru viața aleasă sunt tot atâtea mărturii care demonstrează că Ortodoxia nu se rezumă la o simplă doctrină despre cum să trăiești pentru a-L afla pe Hristos, ci pune în valoare modele de viață creștină pe care omul le poate urma. „Scopul ultim al misiunii creștine, al misiunii Bisericii, nu este decât scopul însuși al lui Dumnezeu față de om și față de lume”¹¹. Blândețea și smerenia Mântuitorului, despre care am pomenit mai sus, nu au fost doar predicate și învățate, ci transpuse și în fapte. Bunăoară, Hristos a demonstrat că este blând atunci când i-a chemat pe copii la El (Luca 18, 16), când l-a înviat pe fiul văduvei din Nain (Luca 7, 11-16), când a înmulțit cele cinci pâini și doi pești pentru a sătura mulțimea flămândă (Matei 14, 13-21; Marcu 6, 34-42; Luca 9, 10-17; Ioan 6, 5-13), precum și de fiecare dată când a făcut vreo minune. De asemenea, și-a arătat smerenia atunci când S-a născut în ieslea din Betleem (Luca 2, 7-8) sau când a intrat în Ierusalim călare pe mănzul asinei (Marcu 11, 1-10) ori când a spălat picioarele ucenicilor Săi (Ioan 13, 4-5). Sfântul Ioan Gură de Aur, referindu-se la blândețea și smerenia Mântuitorului, amintește că, „dându-se pe El Însuși ca pildă, Hristos face să fie bine primite cuvintele Sale”¹²; iar Sfântul Teofilact al Bulgariei remarcă faptul că blândețea și smerenia pe care le-a propovăduit Mântuitorul nu sunt altceva decât „jugul lui Hristos, care este ușor, căci mai lesne îi este firii noastre smerite să

¹⁰ Pr. Gh. PETRARU, *Ortodoxie și prozelitism*, Ed. Trinitas, Iași, 2000, p. 32.

¹¹ Ibidem, p. 30.

¹² Sf. IOAN GURĂ DE AUR, *Omilii la Matei*, în col. *Părinți și Scriitori Bisericești* (PSB), vol. XXIII, trad. Pr. D. Fecioru, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1994, p. 469.

se smerească, decât să se înalțe, pentru că cel care se smerește la tot omul află odihnă petrecând fără turburare”¹³.

Prin urmare, „lecția” exemplului personal are un rol important în misiunea Bisericii. În fața consumismului contemporan, omul de azi are nevoie de mai mult decât vorbe și teorii, are nevoie de exemple de viață. Viața preotului și a slujitorilor Bisericii, cea a simplilor creștini mireni sunt tot atâtea coordonate misionare care îi pot sensibiliza pe oameni. Cu atât mai sensibilizați vor fi aceștia dacă este vorba despre un mare duhovnic. În societatea de azi este necesar ca mesajul misionar al Bisericii să depășească formalismul în care se mișcă și trăiește omul contemporan. Îndreptarea, înțeleasă în sens creștin, nu este vreo teorie ori vreo rețetă a fericirii recomandată de vreun guru și nici vreun act normativ care impune un anume comandament. Mântuirea sau îndreptarea omului către Dumnezeu este, în primul rând, libertate și se naște din convingere personală. Iar ca să-l convingi pe om, trebuie străduință și pedagogie în a-i arăta, întocmai unui copil, de unde trebuie să înceapă și încotro să se îndrepte. Legătura dintre duhovnic și ucenic sau dintre misionar și oameni trebuie să dezvolte o coordonată intimă, tainică, personală, asemănătoare celei dintre părinte și copil. Răbdarea și blândețea părinților față de copii poate constitui un frumos izvor de inspirație pentru armonioasa dezvoltare a relației dintre duhovnic și ucenic ori dintre misionar și ascultători.

Importanța și actualitatea temei. Metode de cercetare folosite

Pornind de la certitudinea că învățăturile și experiența de viață ale unei persoane îmbunătățite pot constitui o resursă importantă în misiunea Bisericii, împărtășind convingerea că este necesar să se vorbească omului contemporan într-un limbaj accesibil și clar, lipsit de clișee și cât se poate de ancorat în realități practice, în cercetarea de față îmi propun să aduc în prim-plan exemplul misionar al unui mare trăitor ortodox din secolul XX, sfântul Sofronie Saharov. Este un demers prin care îmi propun să argumentez faptul că, în prezent, misiunea Bisericii are un mare avantaj în exemplele frumoase de viață creștină oferite de trăitorii și sfinții Bisericii.

Totodată, consider că importanța și actualitatea unei asemenea cercetări rezidă și în faptul că, în prezent, opera sfântului Sofronie Saharov este cunoscută și frecvent mediatizată. A fost tradusă în mai multe limbi de circulație mondială, inclusiv în limba română, iar pe seama ei au fost elaborate studii și articole cu specific teologic. Cu toate acestea, încă nu există un studiu care să

¹³ Sf. TEOFILACT AL BULGARIEI, *Tâlcuirea Sfintei Evanghelii de la Matei*, Ed. Sophia, București, 2007, p. 244.

aprofundeze calitatea de misionar a sfântului Sofronie și care să prezinte și să evalueze învățăturile sale cu incidență în domeniul Misiologiei. Deși scrierile sfântului Sofronie au un profund caracter duhovnicesc, multe fragmente fiind accesibile doar persoanelor cu o viață creștină aleasă, totuși ele conțin multe aspecte care pot sprijini și învinga activitatea misionară a Bisericii. Prin urmare, îmi propun să identific și să evidențiez aceste perspective. În acest sens, în demersul propus, metodele de cercetare pe care le-am întrebuințat sunt, în primul rând, analiza pe text, dat fiind numărul important al lucrărilor semnate de sfântul Sofronie Saharov, și observația. Pe alocuri, am utilizat și metoda comparației, în special pentru conturarea unor concluzii cu rol important în autonomia cercetării, precum și, în funcție de situație, metodele istorică și descriptivă.

Prin urmare, consider că *Misiunea externă a bisericii reflectată în: viața, opera (învățătura) și slujirea părintelui Sofronie Saharov* este un subiect de referință care se integrează perfect în contextul căutărilor omului contemporan, deoarece încearcă să îmbine teoria cu practica, doctrina cu trăirea, teologia cu rugăciunea. Agasat de grijile cotidiene, circumspect la atâtea reguli care îl înconjoară, omul de azi manifestă sensibilitate la orice presiune. Mesajul misionar al Bisericii trebuie să se acomodeze societății din prezent; Biserica trebuie să îl cerceteze pe om, să îl înțeleagă, să îl asculte și, abia apoi, să îl „ungă” cu medicamentul descoperirii lui Hristos. Este un efort care trebuie asumat cu responsabilitate de către fiecare misionar și duhovnic în parte. În marele drum al descoperirii lui Hristos puterea exemplului are un rol determinant, viața curată, faptele bune, doctrina și amintirea sfinților Bisericii fiind în multe cazuri elemente care impresionează și sensibilizează, care mișcă și motivează pe mulți dintre cei care iau contact cu ele.

În acest context, în sfântul Sofronie Saharov descoperim un chip frumos de duhovnic din istoria recentă a Bisericii, un vrednic misionar și un curajos trăitor al virtuților, care, deși a trecut la cele veșnice, continuă să rămână în conștiința celor care i-au fost ucenici, învățăcei și fii duhovnicești, precum și în inimile celor care l-au cunoscut după fapte, după mărturisire, după credință. Marii duhovnici ai secolului al XX-lea s-au confruntat cu problema omului grăbit. De aceea, atât exemplul de viață al acestor duhovnici, adevărat tablou contemporan de trăire creștină, cât și scrierile, sfaturile și învățăturile lor sunt foarte importante în misiunea Bisericii. În viața sfântului Sofronie găsim această îndoită perspectivă a teologiei și a rugăciunii, a teologhisirii și a trăirii în duhul Cuvântului lui Dumnezeu, care este bine venită în împrejurările sociale actuale, în care omul este tot mai asaltat de oferte religioase. „Gustați și vedeți că bun este Domnul” (Psalmi 33, 8) amintește psalmistul. Această gustare și convingere despre Dumnezeu presupune un efort real din partea omului, un pas concret către Dumnezeu. Misiunea Bisericii diferă de orice speculă

sau propagandă religioasă și se transpune într-un mesaj trainic despre mântuire, adică despre însuși scopul final al existenței omului. Înălțătoarele exemple de viață virtuoasă ale sfinților și creștinilor îmbunătățiți garantează profunzimea și universalitatea învățăturilor Bisericii, confirmă calitatea mesajului misionar și veridicitatea sfințirii și a mântuirii.

Stadiul actual al cercetării la nivel național și internațional

Sfântul Sofronie Saharov se numără între cei mai iubiți duhovnici ai secolului XX. A fost un trăitor al Evangheliei lui Hristos, un om al faptei bune, un povățuitor de taină pentru mulți creștini, teolog dăruit, monah și stareț, ctitor de biserici, scriitor etc. Notorietatea de care sfântul Sofronie s-a bucurat atât în viață, cât și după trecerea lui la Domnul, a făcut ca cea mai mare parte a operei sale să fie tradusă și publicată de către ucenici în mai multe limbi de circulație internațională. O contribuție importantă la traducerea scrierilor duhovnicului de la Essex în limba română a avut-o părintele Rafail Noica, el însuși ucenic al sfântului Sofronie pentru o perioadă îndelungată de timp. Prin truda părintelui Rafail, în prezent, cele mai importante scrieri ale sfântului Sofronie pot fi lecturate și în limba română¹⁴.

Traducerea operei sfântului Sofronie a condus în mod evident și la o răspândire a teologiei și a învățăturilor acestuia. O serie de teologi, majoritatea străini, și-au arătat interesul pentru cercetarea și analiza operei duhovnicului de la Essex¹⁵. Astfel, între cercetările mai importante, amintesc studiul magistral al monahului (și nepotul sfântului Sofronie) Nicholas V. Sakharov, intitulat: *I love, therefore I am* (Iubesc, deci exist), apărut în anul 2002, la St. Vladimir's Seminary

¹⁴ În acest sens, amintim următoarele lucrări de referință: *Rugăciunea, experiența vieții veșnice*, trad. diac. Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 1997; *Taina vieții creștine*, trad. R. Noica, Ed. Accent Print, Suceava, 2014; *Vom vedea pe Dumnezeu precum este; Cuvântări duhovnicești*, vol. I și vol. II, trad. R. Noica, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2004 și 2008; *Nașterea întru Împărăția cea neclătită*, trad. R. Noica, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2003; *Nevoința cunoașterii lui Dumnezeu; Cuviosul Siluan Athonitul. Între iadul deznădejdiei și iadul smereniei*, trad. R. Noica, Ed. Deisis, Sibiu, 1997; *Mistica vederii lui Dumnezeu*, trad. (PS) Irineu Slătineanu, Ed. Adonai (Izvoarele Spiritualității Ortodoxe), București, 1995; *Din viață și din duh*, trad. R. Noica, Ed. Pelerinul, Iași, 1997; *Fericirea de a cunoaște calea*, Ed. Pelerinul, Iași, 1997; *Viața și învățătura starețului Siluan Athonitul scrise de ucenicul său, arhimandritul Sofronie*, ediția a II-a, trad. Pr. Ioan Ică, Ed. Deisis, Sibiu, 1999.

¹⁵ A. FRANQUESA, „Archimandrite Sophrony, Voir Dieu tel qu'il est”, *Questions de Vida Christiana*, 124 (1984), pp. 130-131; M. GIMENEZ, „Archimandrite Sophrony”, *Sobornost*, 7, 1 (1985); Perry T. HAMALIS, „The theological-ethical contributions of Archimandrite Sophrony (Sakharov) to environmental issues”, in John CHRYSSAVGIS, Bruce V. FOLTZ (edit.), *Toward an ecology of transfiguration. Orthodox Christian Perspectives on Environment, Nature, and Creation*, Fordham University Press, New York, 2013; A. de HALLEUX, „Archimandrite Sophrony”, *Revue théologique de Louvain*, 16, 3 (1985); P. LUIS, „Archimandrite Sophrony”, *Estudio Augustiano*, 3 (1984); J. MIGUEL, „Archimandrite Sophrony”, *Comunidades* 48 (1985); Ierom. Nathanael NEACȘU, *Conștiință dogmatică și viață duhovnicească în gândirea părintelui Sofronie Saharov*, Ed. Doxologia, Iași, 2015 (material reluat într-o formă sintetizată și în *Revista Teologică*, anul XX (92), nr. 2, 2010, pp. 52-57).

Press, lucrare tradusă și în limba română, publicată la Editura Deisis, în 2004. Volumul aduce în prim plan *gândirea teologului Sofronie Saharov* și cuprinde o analiză amănunțită a doctrinei acestui însemnat duhovnic contemporan, îmbinând armonios elemente de biografie cu elemente de patristică universală, de filosofie, de istorie și, nu în ultimul rând, cu elemente de trăire și experiență creștină. Cu privire la teologia sfântului Sofronie s-au pronunțat și doi cunoscuți teologi ai momentului, părintele arhimandrit Zaharia Zaharou (în lucrările: *Hristos, calea vieții noastre – Darurile teologiei Arhimandritului Sofronie de Arhimandrit Zaharia*, respectiv *Lărgiți și voi inimile voastre – Lărgirea inimii în teologia Sfântului Siluan Athonitul și a Starețului Sofronie de la Essex*) precum și Hierotheos Vlachos, Mitropolit de Nafpaktos și Hagios Vlasios (în lucrările: *Știu un om întru Hristos. Starețul Sofronie – isihastul și teologul și O noapte în pustia Sfântului Munte. Convorbire cu un pustnic despre Rugăciunea lui Iisus*). Tot între studiile privind opera și teologia sfântului Sofronie desfășurate de către unii teologi și cercetători străini, mai amintim lucrarea semnată de teologul grec Georgios Mantzaridis, intitulată *Părintele Sofronie, teologul luminii necreate*, precum și studiul sociologului elvețian Maxime Egger, „Archimandrite Sophrony. Moine pour le monde”, publicat în revista *Contacts*, XLV (1993), no. 163.

Cea mai mare parte dintre aceste cercetări și studii au fost traduse și în limba română, ele contribuind în mod decisiv la conturarea unei bibliografii cu privire la importanța teologiei duhovnicului de la Essex. Bibliografia în limba română este completată și de câteva studii și articole, cele mai multe dintre ele cu conținut spiritual și/sau memorial, semnate de către unii teologi români. Aceste studii sunt grupate în două volume, primul apărut la Cluj-Napoca, în 2013, și intitulat *S-a dus să-L vadă precum este. 20 de ani de la mutarea în eternitate a Părintelui Sofronie Saharov*, cel de-al doilea publicat la Iași, în 2018, sub titlul *Arhimandritul Sofronie Saharov – experiența unei întâlniri*. Așa cum remarcam mai sus, încă nu există un studiu, în limba română sau în vreo limbă străină, care să evalueze teologia și opera sfântului Sofronie din punct de vedere misionar. Din acest motiv, mi-am propus un asemenea demers în capitolele lucrării de față.

Structura, obiectivele și scopul cercetării

Din punct de vedere structural, cercetarea se împarte în patru capitole principale, care au următoarele obiective: a. *conturarea contextului (socio-istoric)* în care se desfășoară misiunea Bisericii, în prezent; b. *fixarea unor coordonate misionare* privind viața, activitatea, opera și teologia sfântului Sofronie Saharov; c. *conturarea și evidențierea rolului* pe care pilda de viață și

de misiune a sfântului Sofronie Saharov o are în cadrul misiunii și activității Bisericii azi.

Intenția demersului de față este aceea ca fiecare dintre cele patru capitole să trateze teme actuale. În *primul capitol*, îmi propun să observ modul în care misiunea Bisericii în general se raportează la condiția omului, în societatea contemporană. Este un subiect de actualitate, pentru că, în fața provocărilor și a ispitelor unei societăți *post-post-moderne*, confuză și agitată, Biserica, în transmiterea mesajului ei misionar, trebuie să răspundă constant noutăților apărute. Societatea contemporană a creat *omul întrebărilor*. Cu această tipologie de oameni este chemată să lucreze Biserica. Este o provocare pe care, înainte să și-o asume, misionarul ortodox trebuie să o cunoască și s-o analizeze. În cel de-al *doilea capitol* al lucrării, păstrând coordonata importanței misiunii Bisericii, îmi propun conturarea portretului istorico-teologico-misionar al sfântului Sofronie Saharov. Fiecare episod al biografiei marelui duhovnic de la mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul – Essex poate contribui la îmbogățirea activității misionare a Bisericii. Aspecte din biografia sofroniană, precum provocările sociale, sărăcia materială, căutarea liniștii spirituale, formarea în mănăstire, teologhisirea, activitatea de duhovnic sunt tot atâtea coordonate și realități care îl pot coordona pe misionarul creștin de astăzi.

În cuprinsul *capitolelor III și IV* mi-am propus abordarea unor teme cu caracter practic, care aduc în prim-plan valoarea misiunii Bisericii reflectată prin/în activitatea, teologia și persoana sfântului Sofronie Saharov. Cu acest prilej, se dorește sublinierea faptului că, indiferent de contextul social cu care interacționează, misiunea Bisericii este fundamentată continuu pe Sfânta Scriptură și pe Sfânta Tradiție; este necesar ca ea să se caracterizează atât prin verticalitate și tradiționalism, cât și prin dinamism și acomodare. Acest adevăr se regăsește și în activitatea sfântului Sofronie, care, în dialogul său cu omul contemporan, nu a neglijat niciun moment învățăturile Sfintei Scripturi și mărturiile Sfintei Tradiții. Totodată, se intenționează accentuarea ideii că, în fața provocărilor contemporane, Biserica are nevoie de cât mai multe modele de trăire și de propovăduire; are nevoie de învățători și de duhovnici; are nevoie de misionari experimentați.

Un astfel de misionar a fost și sfântul Sofronie Saharov, cel care, asemenea unui atlet al lui Hristos, și-a pus viața și erudiția în slujba Bisericii, a lui Hristos și a omului. Sofronie Saharov este pentru Biserica Ortodoxă o făclie care arde și va continua să ardă mult timp în istorie. Prezența lui, chiar și după trecerea la cele veșnice, se datorează ucenicilor și creștinilor care l-au păstrat în inimi și care au continuat să-l cinstească cu evlavie; de asemenea, sfântul Sofronie este prezent și prin scrierile sale care mustesc de învățături frumoase și prin care el încă face misiune în societatea contemporană. Cu alte cuvinte, Sofronie Saharov, teologul și duhovnicul de la Essex, vrednicul și

harnicul misionar ortodox din Occidentul european secularizat, poate și trebuie să fie văzut ca un reper/resursă important(ă) în misiunea Bisericii Ortodoxe de azi.

Cap. I - Despre misiunea Bisericii într-o lume *post-creștină* și *post-post-modernă*. Paradigme, provocări și asumare

Cel dintâi capitol al tezei are rolul de a contextualiza tema cercetată și de a prezenta, în linii generale, specificul misiunii Bisericii, cu accent pe cele două coordonate ale acestei misiuni, anume coordonata internă și coordonata externă. De asemenea, pe alocuri, sunt abordate și analizate o serie de aspecte/problematici/realități cu care se confruntă misiunea Bisericii în contemporaneitate. În câteva idei, primul capitol al cercetării se rezumă astfel:

- În literatura de specialitate, noțiuni precum *post-creștinătate* sau *post-post-modernism* sunt folosite frecvent pentru a eticheta situația pseudo-religioasă din societatea contemporană. Este important de menționat că, sub aspect socio-istoric și teologic, aceste două concepte, destul de sugestive, sunt puse în relație în special cu schimbările de ordin ideologic și doctrinar pe care societatea le-a cunoscut în ultimele veacuri. În viața Bisericii, pentru care „misiunea este o îndatorire permanentă”¹⁶, aceste schimbări nu pot fi neglijate, pentru că în funcție de modul în care ne raportăm la astfel de mutații sociale poate fi sădit cu măiestrie mesajul Evangheliei în inimile oamenilor, astfel încât el să nu rămână sterp, precum în pilda Semănătorului (Matei 13, 3-9), ci să încolțească roadele Duhului Sfânt: dragostea, bucuria, pacea, îndelunga-răbdare, bunătatea, facerea de bine, credința, blândețea, înfrânarea și curăția (Galateni 5, 22-23). Este cât se poate de evident că Biserica nu trebuie să facă abstracție de realitățile post-creștine și post-post-moderne. „Ar fi o greșeală pentru creștinii ortodocși să creadă că ei și bisericile lor au imunitate la postmodernitate și sunt ocoliți de influența și puterea ei”¹⁷.
- Referatul biblic al creației omului (Facere 1, 26-27) descoperă două realități importante: în primul rând aflăm că omul a fost creat după *chipul lui Dumnezeu*; în al doilea rând, înțelegem că sensul existenței umane este *asemănarea cu Dumnezeu*. Părintele Dumitru Stăniloae amintește că „omul e după chipul lui Dumnezeu, pentru că, având suflet înrudit cu Dumnezeu, tinde spre Dumnezeu sau se află într-o relație vie cu Dumnezeu. Prin această

¹⁶ Pr. Gh. ISTODOR, *Introducere în Misiologia Ortodoxă*, Ed. Do-minor, București, 2009, p. 9.

¹⁷ Pr. M. HIMCINSCHI, *Misionarismul vieții ecleziale*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2008, p. 157.

relație menține neslăbită înrudirea cu Dumnezeu”¹⁸. Acest efort de a rămâne în relație cu Dumnezeu caracterizează întreaga existență umană. Sfântul Teofan Zăvorâtul spune că „strălucirea sufletului pătruns cu totul de harul divin, așa cum focul pătrunde fierul, este o stare atractivă”¹⁹. Însă nu este de ajuns ca Dumnezeu să îl cheme pe om la El, este necesar ca omul, la rândul său, în deplină libertate, să se miște, să acționeze pentru a întreține relația cu Dumnezeu și a dobândi mântuirea. Dezvoltarea și creșterea continuă a omului în relație cu Hristos, către Hristos, evidențiază dinamismul, atât de propriu ființei umane. Omul este o ființă dinamică, aflată mereu în mișcare către un anume scop, planificând acțiuni și gândind strategii pentru atingerea scopului respectiv. De aceea, în literatura teologică recentă, atunci când este pusă în discuție misiunea Bisericii, este accentuată frecvent această nevoie de orientare a omului contemporan sau de scoatere a lui din dezorientarea provocată de secularizare și ideologiile ultimelor secole și ancorarea lui într-o ordine soteriologică. Sfântul Maxim Mărturisitorul observă că, în mișcarea sa, omul „căutându-și cu stăruință ținta sa finală dă de originea sa, care se află în mod natural în ținta sa finală”²⁰.

- Întreaga istorie a umanității dă mărturie despre acest dinamism al omului, despre această prefacere, transformare și mobilitate a lui; nu întotdeauna însă obiectivul acestei mobilități l-a constituit asemănarea cu Dumnezeu. *Misiunea Bisericii într-o lume post-creștină și post-post-modernă* este de fapt misiunea Bisericii desfășurată în societatea secularist-consumeristă contemporană și ea este adresată omului grăbit de astăzi, care are nevoie de Hristos și de Biserică mai mult ca oricând. Realitățile pe care le întâmpină misiunea Bisericii în societatea contemporană pot fi indicate prin următoarele noțiuni/formulări/concepte: *individualismul exacerbat și o exagerată cultură a sinelui; secularismul și de-creștinarea lumii; diversificarea mesajului religios și ascensiunea prozelitistă; globalizarea, pierderea granițelor și a identității; afirmarea drepturilor și libertăților persoanei; psihologia seculară și religiozitatea umană; existența unor ideologii în contextul științelor materiei și vieții; omul privit ca produs al modernismului.*
- Biserica este prin excelență misionară. Porunca adresată de Mântuitorul, Iisus Hristos, apostolilor Săi, anume aceea de „a învăța toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh și învățându-le să păzească toate câte El le-a poruncit” (Matei

¹⁸ Pr. D. STĂNILOAE, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I, ediția a III-a, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 2003, p. 407.

¹⁹ Sf. Teofan ZĂVORÂTUL, *Viața duhovnicească și cum o putem dobândi*, ediția a II-a, trad. G.L. Constantineanu, Iași, 2006, p.

²⁰ Sf. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Răspunsuri către Talasie*, p. 351.

28, 19-20), s-a transmis peste veacuri și a devenit laitmotivul vieții eclesiale. De aceea, misiunea este „o dimensiune și o componentă esențială a Bisericii. Biserica este într-o continuă stare de misiune. Ea nu poate înceta de a fi Biserică misionară. Dacă Biserica a fost întemeiată în chip văzut, ca o comunitate istorică concretă în care se realizează comuniunea lui Dumnezeu cu oamenii, sau ca sacrament al Împărăției lui Dumnezeu, prin pogorârea Duhului Sfânt peste Apostoli, ceilalți oameni se împărtășesc de mântuirea oferită de Dumnezeu în Hristos prin activitatea misionară a Bisericii, în care se permanentizează trimiterea lui Hristos în lume”²¹. Scopul și obiectivele misiunii Bisericii îl vizează pe om în deplina lui manifestare. De aceea, misiunea Bisericii are un evident caracter social și pastoral, pe lângă cele liturgic-sacramental și mistic-ascetic. Miezul și esența misiunii Bisericii îl privesc pe om, coroana creației lui Dumnezeu. Întocmai Mântuitorului, al cărui *Trup* (Efeseni 1, 23; 5, 23) și *Mireasă* (Apocalipsă 19, 7; 21, 2; 21, 9) este, Biserica îi prețuiește pe toți oamenii, deopotrivă pe cei credincioși, cât și pe cei necreștini. Ea se roagă atât pentru „buna sporire și întărirea dreptslăvitorilor creștini”, cât și pentru „pacea lumii, [...] pentru cei ce ne urăsc și pentru cei ce ne iubesc pe noi”. Pornind de la această realitate, misiunea pe care Biserica o desfășoară de aproape două milenii este adresată atât celor dinăuntrul ei, adică celor botezați și care *rodesc* și cresc continuu spre Hristos, cât și celor din afara Bisericii, adică celorlalte „oi, care nu sunt din staulul acesta și care trebuie aduse la Hristos” (Ioan 10, 16). În acest context, în literatura de specialitate, atunci când se vorbește despre misiunea Bisericii, aceasta este deosebită ca *internă*, *ad intra*, când este orientată către credincioșii ei, și *externă*, *ad extra*, când se concretizează în activitatea de evanghelizare și convertire a celor necreștini.

- *Misiunea internă a Bisericii* este îndreptată către acești *casnici* și *prieteni* ai lui Dumnezeu. Prin urmare, ea are câteva forme concrete de manifestare, precum „mărturie liturgică față de dimensiunea transcendentă a realității, mărturie a Evangheliei dătătoare de viață față de cei săraci și oprimați, mărturie prin participare angajată la progresul cultural, social și chiar economic al indivizilor societății”²² etc. Părintele Dumitru Popescu observă în mod inspirat faptul că „misiunea Bisericii se desfășoară atât pe verticală, ca transfigurare a persoanei aflate în comuniune, în har, cât și pe orizontală, ca și transmitere a acestui mod de viață în orizontul transfigurării lumii în care creștinii sunt investiți să mărturisească, în numele

²¹ Pr. V. BEL, *Misiune, parohie, pastorație*, p. 6.

²² Pr. A. PAVEL, „Misiunea Bisericii într-o lume secularizată”, *Revista Teologică*, anul XII (84), nr. 3, 2002, p. 36.

Domnului, un etos al Învierii”²³. Se poate observa că, spre deosebire de alte curente și ideologii religioase, care promovează un *Teos* impersonal, întocmai „Marelui Anonim” al lui Blaga, Biserica vorbește despre un Dumnezeu personal, Treime de persoane, Care nu este absent din viața omului, ci Care intră în dialog cu credinciosul și își descoperă voința, lucrările și dragostea pentru lume. Pentru acest motiv, Biserica este asimilată unei case, adică unui mediu familiar, de o intimitate aparte, în care toți cei ai casei se află în dialog și sunt preocupați de același scop: desăvârșirea creștină. Într-o asemenea casă și într-o asemenea atmosferă de apropiere și lucrare, egoismul, narcisismul, singurătatea, individualismul, scrupulozitatea, lăcomia, materialismul nu își au locul. Principalele aspecte care rezumă misiunea internă a Bisericii sunt: *slujirea omului*, adică mântuirea lui; *promovarea solidarității umane și dezvoltarea mărturie/mărturisirii misionară*; cultivarea *proximității*, însușire a vieții și misiunii Bisericii, care se caracterizează prin „tensiunea după mai multă viață”²⁴ sau dorința credinciosului de a se împărtăși tot mai mult din prezența Mântuitorului Iisus Hristos; promovarea *diaconiei și a apostolatului social*. Principalele forme de realizare a misiunii interne sunt: cultul divin, *predica, cateheza, dialogul duhovnicesc, lecțiile de religie, buletinul parohial, literatura teologică, biblioteca parohială, întâlnirile și conferințele teologice, pelerinajele, buna coordonare a activității parohiei*, cultivarea unor relații de dialog cu instituțiile fundamentale ale Statului etc.

- *Misiunea externă a Bisericii* privește pe toți cei care sunt în afara Bisericii, care nu fac parte din rândul credincioșilor sau a „casnicilor lui Dumnezeu”. Termenul misiune își are originea în latinescul *missio*, un derivat al verbului *mitto*, -ore, care se traduce prin *acțiunea de a trimite*. În sens creștin, *misiunea* se concretizează prin *trimiterea în lume* în scopul propovăduirii Evangheliei. În Sfânta Scriptură, Mântuitorul i-a trimis pe apostoli Săi în lume, dându-le responsabilitatea de a învăța toate neamurile și de a le boteza în numele Sfintei Treimi (Matei 28, 19). Ce anume să le învețe? Să le învețe să păzească toate câte El le-a poruncit apostolilor (Matei 28, 20). Remarcăm două coordonate importante ale misiunii încredințate apostolilor. Prima este cea a *universalității* actului misionar. Universalitatea misiunii creștine vine atât din faptul că ea se adresează întregii omeniri, cât și din faptul că mesajul despre mântuire este același. El nu s-a schimbat și nici nu se va schimba. În al

²³ Pr. D. POPESCU, „Exigențele misiunii Bisericii în lumea contemporană. Parohia – spațiu misionar” (interviu), în vol. *Hristos, Biserică, misiune. Relevanța misiunii Bisericii în lumea contemporană*, p. 128.

²⁴ Pr. D. RADU, „Slujirea socială a omului, a societății și a lumii – obiectiv al misiunii Bisericii”, p. 107.

doilea rând, spre deosebire de activitatea celorlalte religii, secte și fenomene religioase, misiunea Bisericii are un evident caracter hristocentric și hristonomic. Este *hristocentrică*, pentru că ea îl cheamă pe om către Dumnezeu; Hristos e în centrul misiunii. Este *hristonomică*, pentru că această chemare a neamurilor se face după rânduiala lui Dumnezeu. În legătură cu acest eveniment al transformării și al transfigurării lumii, părintele Valer Bel formulează coordonatele principale ale misiunii creștine, care, „conform mării porunci misionare de la sfârșitul Evangheliei după Matei (28, 19-20) sunt: evanghelizarea: «mergeți și învățați toate neamurile», încorporarea sacramentală în trupul eclesial al lui Hristos, în care participăm la viața de comuniune a Sfintei Treimi: «botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh» și îndemnul de a stăruî în dreapta credință (I Timotei 1, 10) în sfințenie, mărturie și slujire: «învățându-le să păzească toate câte v-am poruncit Eu vouă»»²⁵. În a doua jumătate a mileniului al doilea, schimbările de mentalitate și ideologiile umanist-iluministe au întors Occidentul, în special, împotriva Bisericii și a lui Hristos. Religia a fost instituționalizată îndeajuns cât ea să devină obiect de propagandă și prozelitism religios. În tot acest context al *concurenței* în materie de adevăr religios, consider că este foarte important de amintit adevărul că Biserica, prin misionarii ei, „acționează atât profilactic, cât și taumaturgic. Misiunea ortodoxă, deși este puternic temeluită pe izvoarele Revelației dumnezeiești, adaptându-se din sevele trecutului bimilenar eclesial, se ancorează cu tărie în realitățile prezentului și profilează strategii pentru viitor, bazate pe prognoză realistă și eficientă»²⁶. În misiunea externă pe care o desfășoară, Biserica nu impune mesajul său, ci cheamă, invită, îndeamnă, este solidară cu cauza omului contemporan. Atât în interiorul ei, cât și în exteriorul ei, Biserica pune libertatea omului pe un loc important. Vestirea nu se identifică cu procesul de racolare a adeptilor practicat de către sectele religioase. Vestirea este modul cel mai sublim de a vorbi omului contemporan, căruia îi sunt garantate drepturi și libertăți, despre libertatea viețuirii în Hristos. De aceea, în literatura de specialitate, atunci când s-a pus problema evanghelizării sau a convertirii popoarelor, s-a accentuat deschiderea către lume, spre afară a Bisericii. Misiunea Bisericii, în general, și cea externă, în special, nu este o propagandă religioasă, nici o corupere, nici politică, nici ideologie, ci este propovăduirea vieții, a dragostei, pentru că viața prin dragoste este modul de existență al lui Dumnezeu. În consecință, actul convertirii la Hristos

²⁵ Pr. V. BEL, *Misiune, parohie, pastorație*, p. 7.

²⁶ Pr. D. PESTROIU, „Repere misionare privind unitatea eclesială...”, pp. 41-42.

este expresia cea mai evidentă a libertății omului, o încununare a alegerii și a responsabilității persoanei. În înțeles creștin moral, tocmai convertirea la Hristos este văzută drept aflarea adevăratei libertăți. Principalele două problematici/aspecte pe care le-am abordat în legătură cu misiunea externă a Bisericii sunt: oferta religioasă contemporană; dialogul interconfesional și implicațiile mișcării ecumeniste.

- *Concluzia primului capitol:* Sunt multe și diverse problemele pe care omul contemporan le întâmpină. Ele țin deopotrivă de viața materială și de cea spirituală. Prin urmare, misiunea Bisericii în mijlocul modernității este un subiect de o abordare inepuizabilă. Suntem martorii unei societăți în plină transformare. Omul contemporan este grăbit. Prins între responsabilitățile cotidiene, de sub rutina care îl apasă, el nu mai are răbdare și se plictisește repede. Este superficial, iar alegerile lui se bazează pe o voință slabă, care pune senzorialul și raționalul înainte. Este dezorientat, confuz și trece printr-o criză de identitate. El caută sens acțiunilor și vieții sale, având ca referință materialul, plăcerea, fericirea lumească. Situația lui este tristă, pe alocuri chiar tragică, însă ea indică realitatea la care a condus *războiul* pe care umanist-ilumiștii l-au declarat lui Dumnezeu și Bisericii. S-a spus în mai multe rânduri că, privită în ansamblul ei, criza identitară din societatea contemporană are inclusiv un rol pedagogic, pentru că ea arată întregii lumii faptul că omul fără Dumnezeu este asemenea unei *oi rătăcite* (Ioan 10, 16), trăiește un dezechilibru existențial și devine pradă sigură ispitelor și patimilor. Prin urmare, este evident că, pentru a ieși din situația dramatică în care se află, omul modern trebuie să se apropie și să se unească cu Hristos, mai întâi prin Taina Sfântului Botez, apoi printr-o viață sacramentală și comunală responsabilă. În contextul social post-post-modernist, această apropiere și unire a omului cu Dumnezeu se poate face doar prin intermediul Bisericii și doar în Biserică. Însăși misiunea Bisericii, atât cea internă, cât și cea externă, are un caracter vindecător și mântuitor. „Slujirea tămăduitoare a lui Hristos este una dintre îndatoririle fundamentale ale Bisericii. Noi, ca Biserică, suntem însărcinați să aducem tămăduire celor din preajma noastră, în această lume bolnavă”²⁷. Biserica nu trebuie să își facă un scop în a lupta împotriva secularismului ultimelor secole. O astfel de luptă este una care consumă resurse și care nu se justifică, pentru că, indiferent de epocă și de provocări, Biserica lui Hristos nu poate fi biruită (Matei 16, 18). Misiunea Bisericii este aceea de a-l vindeca pe omul secularizat.

²⁷ Pr. V. BEL, „Taina Maslului – vindecare spre Împărăție”, *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian”*, anul XII (2012), Ed. Universității din București, p. 223.

Cap. II – Sfântul Sofronie Saharov, exponent al misiunii și vieții ortodoxe în Occidentul secularizat

În acest al doilea capitol al cercetării, mi-am propus să aduc în lumină exemplul de viață al sfântului Sofronie Saharov și, pe seama biobibliografiei acestuia, să conturez un portret de misionar al sfântului Sofronie. În ordinea prezentării, m-au interesat reperele biografice ale sfântului Sofronie, opera sa și principalele aspecte de teologie misionară din doctrina sa. Capitolul poate fi rezumat în următoarele idei principale:

- Profilul misionar al sfântului Sofronie Saharov este pus în valoare, între altele, de parcursul biografic al acestui duhovnic și de teologia pe care el a promovat-o. Fiecare etapă a vieții duhovnicului de la Essex descoperă o perspectivă misionară actuală, împreună cu o abordare generoasă a unor realități cu impact în societatea contemporană. Diversitatea provocărilor pe care le-a depășit misionarul Sofronie și generozitatea cu care acesta împărtășește din soluțiile misionare pe care le-a promovat constituie resurse misionare valoroase în contextul misiunii externe a Bisericii de azi, indicând totodată că viața și activitatea Bisericii nu sunt limitate în timp și loc, ci ele privesc omul în maiestuoasa lui dezvoltare și devenire.
- Sfântul Sofronie Saharov s-a născut în ziua de 22 septembrie 1896, la Moscova, în Rusia. La botez a primit numele Serghei. Preț de aproape două decenii, tânărul Serghei a avut de depășit greutățile din perioada țaristă, un răstimp caracterizat de confuzie, agitație și revoltă socială, în care ultimul țar rus, Nicolae al II-lea (1894-1917), succesorul țarului conservator Alexandru al III-lea (1881-1894), s-a confruntat cu elementele liberale promovate de capitalismul industrial și de nobilimea progresistă. Din punct de vedere al vieții creștine, Serghei Semionovici Saharov a avut un sprijin important în familia în care s-a născut și a crescut, o familie de creștini evlavioși numeroasă, cu nu mai puțin de nouă copii. Tatăl, Simeon, a fost un burghez care s-a ocupat cu marochinăria. Mama, Ecaterina, a fost o creștină model, care, prin purtarea-i virtuoasă, a influențat decisiv creșterea și educația morală și religioasă a copiilor săi, urmând exemplul frumos al mamelor creștine care i-au crescut și i-au educat pe unii dintre cei mai consacrați sfinți, teologi, trăitori și scriitori ai Bisericii creștine. Într-un astfel de mediu, tânărul Serghei a trăit experiența unei „educații în duhul tradiției ortodoxe, a rugăciunii zilnice, fapt care l-a marcat pentru toată viața”. Remarcăm contribuția determinantă pe care familia a avut-o în creșterea și devenirea

duhovnicească a tânărului Serghei Saharov. Prezența și intervenția familiei în creșterea și dezvoltarea persoanei se numără între realitățile principale de care Biserica este și trebuie să fie preocupată în misiunea sa externă, în special în perioada contemporană. În câteva dintre mărturisirile sale, Sofronie Saharov aprofundează relația dintre părinți și copii, precum și impactul determinant pe care această apropiere îl are pentru parcursul duhovnicesc al celor din urmă. Mărturiile pline de sensibilitate prin intermediul cărora sfântul Sofronie face trimitere la orizontul familiei dezvăluie un aspect misionar de interes, anume rolul familiei în formarea tinerilor. De la naștere și până la vârsta maturității, tânărul se *adapă* din tezaurul valorilor pe care i le pune la dispoziție familia. Prin urmare, indiferent că ne referim strict la relația dintre părinți și copii ori facem trimitere la familie ca generic pentru un anume grup social, este evident rolul determinant pe care familia îl are în ceea ce privește misiunea externă a Bisericii. Rezultatele de succes ale misiunii creștine printre tineri depind într-o mare măsură de mediul în care s-au dezvoltat respectivii tineri, în special de orientarea religioasă și de educația primită în familia lor.

- Pentru sfântul Sofronie, *nevoia cunoașterii lui Dumnezeu* și-a făcut simțită prezența încă de la vârsta tinereții. Această realitate l-a preocupat atât de mult, încât, în multe locuri din auto-biografia sa, întâlnim pasaje de o profunzime aparte, în care autorul descrie provocările pe care le-a întâmpinat și trăirile avute, în special în perioada anterioară sosirii în Muntele Athos. Educația primită și talentul artistic pe care și l-a dezvoltat l-au determinat pe tânărul Serghei să privească lumea și omul cu o maturitate aparte. Atât copilăria, cât și adolescența părintelui au fost unele solicitante. Pe de o parte, a crescut într-o perioadă și într-o societate supusă unor ample transformări, inclusiv din punct de vedere ideologic, cele mai multe dintre acestea fiind aduse de regimul comunist. Pe de altă parte, din punct de vedere religios, odată cu înaintarea în vârstă, întrebările cu privire la scopul existenței l-au determinat să caute răspunsuri pertinente, în special în ceea ce privește finalitatea omului. În acest sens, o etapă importantă în biografia sfântului Sofronie a constituit-o perioada în care el a căutat răspuns întrebărilor sale apelând la tehnicile orientale de meditație. S-a îndepărtat pentru o perioadă de Hristos. Adolescența este, printre altele, o perioadă a frământărilor și a căutărilor, a renegării și a descoperirilor. Pentru tânărul Serghei Saharov perioada adolescenței s-a dovedit a fi mai tensionată decât în cazul altor tineri. Este foarte posibil ca o asemenea stare de incertitudine să fi fost determinată și de conflictul social care a caracterizat începutul de secol XX. *Orbire duhovnicească* a fost termenul pe care, mai

târziu, sfântul Sofronie a dat-o acestei perioade de rătăcire. Dincolo de tumultul schimbărilor sociale care a caracterizat primele decenii ale secolului XX, experiențele prin care a trecut sfântul Sofronie deschid perspective spre o altă coordonată deopotrivă sensibilă și actuală a misiunii externe a Bisericii. Este vorba de dialogul pe care Biserica îl desfășoară cu tinerii, în special cu cei aflați la vârsta adolescenței. Schimbările ultimelor secole, care au încurajat tehnicizarea peste măsură a societății contemporane, au determinat atât comoditatea, cât și indiferența sau interesul scăzut al tinerilor pentru ceea ce înseamnă viață religioasă. Situația, care este destul de dramatică, a fost amplificată și de atacurile constante ale mass-mediei la adresa acțiunilor Bisericii, precum și de inițiativele răzlețe ale unor indivizi de a scoate cu totul Biserica din viața tinerilor. Astfel, s-a ajuns în situația în care, în prezent, să fie tot mai evidentă nepăsarea și chiar aversiunea tineretului la tot ceea ce înseamnă manifestare religioasă, Biserica și viața creștină. Într-un asemenea context, strategia misionară a Bisericii trebuie responsabil construită pe o pedagogie și o psihologie a mântuirii care să nu ignore vârstele omului și sensibilitatea tinerilor.

- Cu lucrarea harului Sfântului Duh, viața pictorului Serghei Saharov avea să se schimbe la puțin timp după mutarea acestuia la Paris. În anul 1924, în Săptămâna Pătimirilor, în urma revelației pe care a avut-o, Serghei se apropie din nou de Biserică. Astfel că, în Sâmbăta Mare, imediat după împărtășirea cu Trupul și Sângele Mântuitorului, a trăit, din nou, experiența luminii necreate a Ființei dumnezeiești: „când plângeam asupra-mi cu adânc plânset, El mi S-a arătat în Lumina Sa. Astfel a pus El început vieții mele celei noi, născându-mă în lacrimile pocăinței”²⁸. Așadar, în plină afirmare artistică, Serghei redescoperă frumusețea luminii dumnezeiești. Întocmai Apostolului Pavel care, în drumul spre Damasc, avea să-L afle pe Dumnezeu Care i-a schimbat viața, prin revelația din preajma Paștilor anului 1924, Serghei Saharov L-a regăsit pe Hristos, de care odinioară se depărtase, moment care avea să aibă repercusiuni asupra întregii existențe a tânărului pictor. În autobiografia sfântului Sofronie, pe lângă amplasarea momentului reîntoarcerii la Hristos, întâlnim, în multe locuri, un evident conflict interior între tentația de a picta/crea artă și dorința arzândă de a-I sluji lui Hristos. Aparent, un asemenea „*conflict*” poate conduce la impresia că viața unui artist este incompatibilă vieții creștine autentice. Considerăm că, dintru început o astfel de ipoteză trebuie respinsă, deși sfântul Sofronie constată la un

²⁸ Arhim. Sofronie SAHAROV, *Vom vedea pe Dumnezeu precum este*, p. 34.

moment dat că „și artistul, și filosoful, și savantul pot cu adevărat suferi în străduința lor făuritoare, cu toate că țelul lor este cu adevărat neînsemnat în comparație cu al nostru”. Cel mai probabil, *antagonismul* dintre viața de pictor și cea trăită în descoperirea lui Hristos constituie un artificiu literar, la care sfântul Sofronie apelează pentru a ilustra amploarea și impactul descoperirii lui Hristos; încearcă să ilustreze cât mai bine cât de incisivă a fost schimbarea care s-a petrecut în viața lui. Conflictul pe care l-a trăit Serghei Saharov în primăvara anului 1924 exprimă contradicția între dragostea de cele pământești și dragostea aflării lui Hristos. „Lăuntric, trăiam un uimitor proces al luptei între atracția către artă și rugăciune. Cea din urmă a biruit patima pictorului, însă nu ușor și nu curând”. Referindu-ne strict la condiția artistului în societatea contemporană, experiența descrisă de sfântul Sofronie constituie mijloc de inspirație pentru misionarul creștin. În misiunea externă a Bisericii este necesar să se pună un accent important pe relația dintre artist/micul creator, creație și Dumnezeu-Creatorul a toate.

- Din biografia sfântului Sofronie aflăm că în al doilea an de studii a decis să plece în Muntele Athos. Deși Institutul Saint Serge „adunase tineri deosebiți, iar corpul profesoral era la înălțimea cerută”, Serghei a simțit că nu avea destul timp pentru rugăciune. În anul 1925, Serghei a ajuns la Muntele Athos, purtând în sine convingerea că pocăința este „colțișorul cel mai intim al sufletului nostru. De aici dorirea de a te ascunde undeva sub pământ, ca nimenea să te vadă, nimenea să te auză, ca totul să rămână numai între Dumnezeu și suflet”. La Muntele Athos, a intrat în obștea mănăstirii rusești Sfântul Pantelimon, în ziua de 25 noiembrie 1925. Mai târziu, la 24 martie 1926, a fost tuns în monahism, iar la 5 martie 1927 a primit schima mică. A fost hirotonit diacon la 30 aprilie 1930 și a primit schima mare la 18 ianuarie 1935. Despre începutul șederii la Muntele Athos, sfântul Sofronie amintește următoarele: „la începutul șederii la Athos, despărțirea de lume a făcut să se nască în suflet întrebări profunde și tulburătoare: cum este posibil să-i uiți pe cei pe care trebuie să-i iubești ca pe tine însuși? Din punct de vedere teologic, apare ca ceva contrar sensului poruncii; din punct de vedere etic, ca un egoism neîngăduit; din punct de vedere mistic, o afundare în întunericul abaterii de la calea cea dreaptă, acolo unde este posibilă pierderea conștiinței realității acestei lumi. Și în final frica, deoarece nu știm: este plăcut oare Domnului felul în care procedăm?”. A fost acaparat de incertitudini până l-a întâlnit pe starețul Siluan, care l-a ajutat să depășească treptat fiecare neliniște interioară și să răspundă la întrebările chinuitoare la care nu găsisese încă răspuns. Se poate spune că,

odată cu întâlnirea cu Siluan Athonitul, pentru sfântul Sofronie a început a doua parte a viețuirii în Sfântul Munte. Sprijinul și îndrumarea oferite de către duhovnicul Siluan Athonitul ucenicului Sofronie ne determină să acordăm o atenție importantă din punct de vedere misionar relației duhovnicești dintre duhovnic și ucenic. Misionarul creștin nu este pedagog doar prin cuvânt, ci și prin faptă. El îl propovăduiește pe Hristos în primul rând prin viața sa, prin echilibrul și discernământul duhovnicesc cu care înfruntă patimile. Altminteri, toate predicile și intervențiile sale rămân simple teorii despre o viață virtuoasă, care îi este străină. În plus, un misionar creștin care trăiește conform Evangheliei dobândește darul de a se adresa celor care îl ascultă prin intermediul unui limbaj mai accesibil, mai digerabil. O asemenea formare creștină își dobândește consistența doar în relație cu duhovnicul.

- Cu excepția unor mici perioade de timp, întreaga experiență duhovnicească a sfântului Sofronie Saharov s-a desfășurat în mănăstire, spațiul în care, „zi și noapte, gândul omului este către veșnicie”. Aici, în mănăstire s-a format ca teolog și ca misionar; tot aici, a cunoscut duhovnicia. Cu alte cuvinte, pentru sfântul Sofronie Saharov, mănăstirea a constituit prin excelență o școală a vieții închinată semenilor și lui Hristos. Biografia sfântului confirmă acest rol important al mănăstirii. După trecerea la cele veșnice a starețului Siluan Athonitul și după peregrinările prin Sfântul Munte, oază a spiritualității filocalice, sfântul Sofronie alege să se întoarcă în Occidentul secularizat. În perioada imediat următoare celui de al doilea război mondial, cu sprijinul părintelui David Balfour, Sofronie Saharov a reușit să dobândească viza și să revină în Franța. Biografia sfântului nu amintesc un motiv clar pentru care acesta a părăsit Muntele Athos. Totuși, din diversele detalii se poate deduce faptul că mutarea a fost determinată în primul rând de starea sănătății, care era una precară și necesita îngrijiri de specialitate. Ulterior, sfântul Sofronie Saharov, în calitate de stareț și duhovnic, de slujitor și misionar al Ortodoxiei, și-a petrecut a doua parte a vieții, până în 1993, când a trecut la cele veșnice, la mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul, din Essex, Anglia. Vreme de 34 de ani, sfântul Sofronie a trudit și s-a rugat pentru lume. Luând în calcul și cei 22 de ani petrecuți la Muntele Athos, rezultă nu mai puțin de 56 de ani pe care sfântul Sofronie i-a petrecut în mănăstire; o jumătate de veac de rugăciune, de pocăință și de teologie trăită și propovăduită. Cu privire la misiunea externă a Bisericii, evidențiem realitatea pelerinajelor pe care mulți credincioși le fac la mormântul sfântului Sofronie Saharov, Mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul, Essex, Anglia. De altfel,

în prezent, fenomenul pelerinajelor pe la mormintele unor duhovnici consacrați în secolul al XX-lea se caracterizează printr-o efervescentă și un dinamism interesante. Inclusiv în România asistăm la o astfel de realitate pe care, din fericire, secularismul nu a reușit să o destabilizeze. Dimpotrivă, pe măsură ce criza socială determinată de diverse ideologii se acutizează, creștinii și nu numai aleg să poposească la mormântul unor diverși duhovnici ortodocși, pentru momente de meditație duhovnicească și rugăciune. De pildă, în România, pelerinajele la mormântul părintelui Arsenie Boca sau la mormântul părintelui Ilie Cleopa ori la mormântul părintelui Iustin Pârvu au dobândit o amploare deosebită în ultimii ani. Astfel de pelerinaje sunt dublate și de o tot mai mare apetență a pelerinilor, români sau străini, de a vizita diverse mănăstiri, unele cu o tradiție îndelungată, altele mai noi dar cu activități culturale, filantropice sau pastorale deosebite. Este o realitate care poate juca un rol misionar foarte important, o strategie misionară de impact pentru secolul XXI identificând în astfel de pelerinaje și popasuri duhovnicești resurse importante pentru conturarea mesajului misionar, dimpreună cu mijloace durabile de transmitere a acestui mesaj. Bineînțeles, deși poate fi abordat din mai multe perspective, din punct de vedere misionar, pelerinajul se remarcă prin aceea că deschide perspective cu privire la experiența religioasă sau, altfel spus, cu privire la *experierea* sacralului.

- Exemplul frumos de viață creștină pe care sfântul Sofronie Saharov îl oferă posterității este completat de o doctrină pe măsură, care se reflectă în scrierile acestui important duhovnic și părinte al veacului XX. Profilul misionar al sfântului Sofronie devine astfel unul complet, el fiind prin excelență un misionar prin faptă și prin cuvânt, asemănându-se acelor oameni despre care sfântul Marcu Ascetul amintește că „s-au smerit cu fapta și s-au făcut mai înțelepți decât înțelepții”²⁹. Opera sfântului Sofronie Saharov dezbate teme diverse, multe dintre acestea interesante prin actualitatea lor și prin abordarea îndrăzneată cu care sunt expuse. De la aspecte privind tainele și provocările vieții duhovnicești și până la subiecte referitoare la protejarea mediului înconjurător, scrierile sfântului Sofronie Saharov constituie o resursă importantă pentru misionarii ortodocși contemporani. Remarcăm între scrierile duhovnicului de la Essex lucrarea sistematică *Viața și învățătura starețului Siluan Athonitul*, precum și opera auto-biografică *Vom vedea pe Dumnezeu precum este*, în cuprinsul căreia, întocmai unei spovedanii, sfântul Sofronie își face cunoscute experiențele

²⁹ Sf. MARCU ASCETUL, *Despre legea duhovnicească, în 200 capete*, în *Filocalia*, vol.1, p. 237.

prin care a trecut și oferă cititorului o perspectivă interesantă privind „creșterea treptată”³⁰ către Hristos, dimpreună cu sfaturi importante referitoare la cum să trăim adevărata viață duhovnicească și, mai ales, cum să o dobândim pe aceasta. În special prin grija ieromonahului Rafail Noica, ucenicul sfântului Sofronie Saharov, titlurile de mai sus sunt accesibile cititorilor și în limba română, cele mai multe dintre scrierile sfântului fiind publicate la editura Reîntregirea, din Alba Iulia. O contribuție importantă la promovarea operei sfântului Sofronie au avut-o și ostenitorii editurii Deisis, de la Sibiu.

- Întocmai unui veritabil misionar ortodox, sfântul Sofronie Saharov se adapă, în scrierile sale, din textul Sfintei Scripturi, folosind versetele scripturistice atât pentru a argumenta anumite poziții teologice pe care le împărtășește, cât și pentru a problematiza diverse teme pe care le dezbate. Opera sofroniană numără pagini întregi de trimeri scripturistice, atât din Vechiul Testament, cât și din Noul Testament, astfel că subiectele aprofundate de sfântul Sofronie dobândesc autoritate și legitimitate misionară, ele devenind solide puncte doctrinare care au capacitatea de a-l orienta și a-l inspira pe misionarul contemporan. Dintre temele scripturistice care îl pasionează în mod evident pe sfântul Sofronie, am ales să prezentăm subiectul referitor la *modelul misionar oferit de Mântuitorul Iisus Hristos*, precum și pe cel care pune în valoare *exemplul pastoral-misionar oferit de către Sfinții Apostoli*. Totodată, alături de textul Sfintei Scripturi, un alt izvor pe care îl folosește sfântul Sofronie Saharov în scrierile și teologia sa este literatura patristică. Pentru duhovnicul de la Essex, Sfinții Părinți și scriitori bisericești sunt repere misionare atât prin pilda de viațuire, cât și prin teologia promovată. Sfânta Scriptură și scrierile Sfinților Părinți ai Bisericii apar ca cele două izvoare pe care sfântul Sofronie le folosește în opera și misiunea sa.
- Între temele misionare de interes abordate de sfântul Sofronie în opera sa, amintim: *Rugăciunea și rolul edificator al acesteia; Taina iubirii sau cea mai mare poruncă din Lege; Biserica, dogma și asceza: tot-ul vieții în Hristos. Caracterul eclesial al vieții creștine*. Astfel, opera sfântului Sofronie apare ca un veritabil testament misionar pus la dispoziția Bisericii contemporane. Ea se remarcă printr-un valoros discurs dogmatic, construit pe adevărurile de credință scripturistice și pe temelia gândirii ortodoxe patristice, printr-o pleiadă de clarificări duhovnicești, îndemnuri, sfaturi de suflet, către ucenici, creștini și necreștini. Totodată, ea este expresia scrisă a unei experiențe duhovnicești

³⁰ Arhim. Sofronie SAHAROV, *Cuvântări duhovnicești*, vol. I, p. 196.

intense, aproape jumătate de veac de viață în mănăstire, experiență capabilă să releve adevăruri misionare prețioase pentru viața creștină.

Cap. III - Meditații misionare cu privire la unele teme din scrierile sfântului Sofronie Saharov și

Cap. IV - Arhimandritul Sofronie Saharov: atlet al lui Hristos, misionar al Bisericii la sfârșit de secol XX. Aspecte relevante desprinse din experiența misionară a acestuia

Ambele capitole abordează o serie de teme misionare croite și prezentate din perspectiva vieții și teologiei sfântului Sofronie. În rezumat, aceste teme abordate în cercetarea de față sunt:

- **Teologia formală și misiunea Bisericii. Teologie și asceză misionară.** În scrierile sfântului Sofronie Saharov întâlnim o interesantă abordare misionară a raportului dintre *teologia formală* și *teologia trăită*. În accepțiunea duhovnicului de la Essex, *teologia formală* este așa-numita *teologie de manual*, *teologie academică*, *teologie intelectuală* sau *teologia predată* ori transmisă *teoretic*, fără vreo implicație la nivel faptic. O astfel de *teologie formală* este comparată de către sfântul Sofronie cu *teologia izvorâtă din experiența personală*, din cunoaștere, din răstignirea împreună cu Hristos, adică cu *teologia lucrătoare prin fapte*. Aparent, sfântul Sofronie lasă impresia că este adversarul teologiei academice sau, altfel spus, a teologiei de manual. El îi critică pe cei care fac din teologie – înțeleasă ca *învățătură despre Dumnezeu*, de la termenul neogrecesc *θεολογία*, respectiv de la termenii grecești vechi *θεός*, Dumnezeu, și *λόγος*, cuvânt, știință – un subiect de filosofie ori sunt preocupați să încadreze științific adevărurile de credință. Dacă avem în vedere că, până la plecarea în Anglia, sfântul Sofronie interacționase cu unii teologi ai vremii – cu o parte dintre aceștia chiar intrase în polemică – iar, în plan academic, în mod surprinzător nu a reușit să își finalizeze studiile, atunci suntem și mai tentați să credem că duhovnicul de la Essex a dezvoltat o repulsie față de spațiul academic. Însă, o astfel de perspectivă este de departe una eronată. De fapt, sfântul Sofronie nu se consideră niciun moment adversarul teologiei academice. Dimpotrivă, din scrierile sale reiese faptul că el a ținut permanent legătura cu mulți dintre teologii secolului al XX-lea. Perspectiva pe care duhovnicul de la Essex o dezvoltă este aceea a unui echilibru între teorie și practică, între informare și

formare. Acesta este, de altfel, și rețeta trainică a misiunii externe a Bisericii, anume de a forma și a îndemna la trăire creștină. Este necesar ca, în societatea contemporană, misionarul creștin să păstreze un echilibru ferm între dezvoltarea unei culturi teologice în rândul păstoriților săi și încurajarea formării liturgice a acestora, adică transpunerea în viața de zi cu zi a teologiei.

- **Misiune internă și externă. Există vreo rețetă a activității misionare?** Sfântul Sofronie Saharov nu și-a făcut un scop din a scrie teologie. Cu toate acestea, cele câteva titluri care alcătuiesc opera sa, destul de consacrate în literatura teologică occidentală, ne descoperă un teolog care l-a mărturisit pe Hristos în primul rând prin faptele sale, apoi prin scrierile și teologia sa. Mitropolitul Iérótheos Vlachos amintește că, „la sfântul Sofronie Saharov, a văzut înfăptuită rugăciunea ca slujbă și chip de viață, unită cu teologia, cu pocăința și cu dumnezeiasca împărtășanie”³¹. Prin urmare, este evident de ce teologia sfântului Sofronie Saharov reprezintă o resursă importantă și pentru înviorarea misiunii externe a Bisericii, mai ales că duhovnicul de la Essex dovedește, în cuvântările sale, faptul că este familiarizat cu realitățile lumii care îl înconjoară și cu problemele omului contemporan. Totuși, întocmai unui veritabil misionar al lui Hristos, sfântul Sofronie reușește să facă teologie în plin secol XX, adică să vorbească „despre evenimentul întâlnirii sale cu Hristos”³² și despre viața sa în Hristos. Reușește astfel să-L propovăduiască pe Dumnezeu omului mileniului III cu o asemenea dăruire, încât mărturiile păstrate amintesc faptul că mulți mireni și călugări „căutau cu înflăcărare un prilej să-l cerceteze și să vorbească cu el, ca să se zidească duhovnicește prin cuvântul său. Fiecare întâlnire cu el era izvor de inspirație și noi orizonturi de viață se deschideau înaintea celor care îl ascultau”³³. Câteva puncte forte din discursul și teologia misionară ale duhovnicului de la Essex sunt următoarele: *suportul necondiționat al misionarului; îndemnul la conștientizarea propriei existențe; propovăduirea unui Dumnezeu personal, Care se manifestă prin iubire; cultivarea frumuseții și profunzimii dragostei creștine.*
- **Modernismul în teologie și tradiția în viața creștină.** În contextul schimbărilor sociale și ideologice care au marcat ultimele secole, se pune, în mod justificat, întrebarea: care este modul în care Biserica se raportează la progresul științific și la dinamismul ideologiilor

³¹ IÉRÓTHEOS, Mitropolitul Nafpaktosului, *O noapte în pustia Sfântului Munte*, p. 9.

³² Arhim. Z. ZAHAROU, *Lărgiți și voi inimile voastre! (II Corinteni 6, 13). Lărgirea inimii în teologia Sfântului Siluan Athonitul și a starețului Sofronie de la Essex*, trad. M. Vicol, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2009, p. 44 și 62.

³³ Ibidem, p. 17.

contemporane, respectiv cum își fac simțită prezența, în activitatea ei misionară, cele două realități, modernismul și tradiția. Sfântul Sofronie dovedește consecvență și viziune misionară. Discursul lui misionar, înrădăcinat în tradiția doctrinară patristică și activat de o viață liturgică responsabilă, nu este indiferent față de realitatea în care duhovnicul trăiește. Cu o inteligență misionară deosebită, sfântul Sofronie reușește să vorbească omului modern, răspunzându-i la probleme contemporane și oferind îndemnuri ziditoare de suflet. În acest sens, el nu schimbă învățătura Bisericii, ci încearcă să o transmită într-o formă cât mai accesibilă omului modern. Incapacitatea de a înțelege viața creștină sau, altfel spus, nepriceperea misionarilor de a identifica cele mai prielnice mijloace de propovăduire a vieții în Hristos constituie un obstacol major în adaptarea discursului misionar la realitățile contemporane. Găsim în biografia sfântului Sofronie mai multe momente în care acesta dă dovadă de verticalitate misionară și maturitate teologică. El se numără printre teologii vizionari și misionarii moderni ai Bisericii. Este un teolog misionar pentru că a interacționat cu societatea secularizată și i-a înțeles provocările și lipsurile. Este un misionar modern pentru că scrie și trăiește teologia fără să facă abstracție de realitățile veacului în care trăiește. Doctrina lui este la fel de profundă ca cea a multor teologi ai secolului al XX-lea: Vladimir N. Lossky, Serghei Bulgakov, Gheorghe Florovski, Pavel Florenski, Dumitru Stăniloae etc. În multe rânduri, el a scris teologie alături de aceștia, aducându-și contribuția la creșterea tezaurului misionar ortodox.

- **Cuvântul lui Dumnezeu împărtășit prin misiune: început de sfințenie și de viață veșnică. Perspectiva misionară a „piramidei întoarse”.** Teologia sfântului Sofronie Saharov este centrată pe doctrina persoanei ca prim principiu în ființa dumnezeiască și pe cea a omului ca persoană sau ipostas, creat după chipul lui Dumnezeu. Întâlnim des în scrierile duhovnicului de la Essex trimiteri către referatul biblic al creației omului. Cel mai probabil, intenția sfântului Sofronie este aceea de a arăta faptul că omul, „creat după Chipul lui Dumnezeu” (Facere 1, 26), se află într-o permanentă mișcare, devenire sau căutare. Marea tragedie a omului de ieri și de azi, indiferent de erudiția, de domeniul de activitate, de anturajul în care trăiește, este aceea de a fi eșuat în identificarea sensului existenței sale. Drama lumii de azi este aceea că în „orice altă sferă a culturii omenești este cu puțință a observa progresul, dar numai în viața noastră nu”. O perspectivă misionară interesantă care se desprinde din teologia sfântului Sofronie este aceea că nu există o limită sau o barieră până la care Dumnezeu poate fi descoperit sau propovăduit. Altfel spus, atât activitatea

misionarului, cât și existența credincioșilor se înscriu într-un proces amplu și continuu de îndreptare, de sfințire, de apropiere de Dumnezeu. Drumul către asemănarea cu Dumnezeu, adică către mântuire, nu este unul simplu. Pe acest drum către mântuire, identificat din punct de vedere teologic cu termenul de «îndreptare» sau «mântuire subiectivă», se află atât misionarul, cât și credincioșii.

- **De la ucenic, la duhovnic; de la învățăcel, la învățător. Există o pedagogie a misiunii creștine?** Privită în ansamblul ei, biografia sfântului Sofronie Saharov descoperă un curs ascendent din punct de vedere duhovnicesc. De la educația religioasă asigurată de părinți, continuând cu întrebările și căutările prilejuite de adolescență, apoi cu experiența de la Paris, cu anii petrecuți la Athos, în preajma starețului Siluan Athonitul, cu întoarcerea la Paris și reluarea studiilor de teologie și, în cele din urmă, cu mutarea în Anglia, la Essex, viața și activitatea sfântului Sofronie confirmă faptul că, în timp și loc, prezența lui Hristos, chiar și la nivel de idee, de teorie, îl poate influența și inspira pe om, poate determina o dezvoltare religioasă a lui. Sunt numeroase etapele prin care a trecut duhovnicului de la Essex și fiecare dintre ele relevă implicații duhovnicești aparte. Privite în ansamblul lor, toate aceste experiențe care l-au format pe sfântul Sofronie ne impulsionează să ne întrebăm dacă se poate vorbi despre o pedagogie a misiunii creștine? Sau dacă este necesar ca un misionar ortodox să treacă prin anumite etape pentru a ajunge la maturitatea misionară necesară pentru a acționa misionar? Ori dacă pot fi stabilite niște repere, limite, coordonate în pregătirea și formarea misionarilor ortodocși? Există o pedagogie a existenței umane, o creștere naturală, o evoluție a lucrurilor spre o țintă. Este ținta despre care amintește Apostolul Neamurilor în epistola către Filipeni: „uitând cele ce sunt în urma mea, și tinzând către cele dinainte, alerg la țintă, la răsplata chemării de sus, a lui Dumnezeu, întru Hristos Iisus” (Filipeni 3, 14). Sfântul Sofronie amintește despre această țintă și, mai ales, arată și cum se poate ajunge la ea. La sfântul Sofronie, misiunea nu este abordată tehnic, științific, disciplinar ci ea se identifică cu slujirea, cu dăruirea față de semenii. De aceea, este foarte dificil de încadrat în tipare modul în care duhovnicul de la Essex face misiune. El este mai degrabă un învățător, un formator, decât un misionar, pentru că nu este preocupat doar de livra mesajul misionar, ci și de modul în care omul recepționează mesajul și se conformează lui. Este atât de dăruit misiunii sale, încât a reușit să schimbe radical persoane.
- **Conturarea unei strategii misionare actuale, pornind de la profilul misionar oferit de sfântul Sofronie Saharov.** Dincolo de mărturiile păstrate în inimile multor teologi și

credincioși și, o parte dintre ele, consemnate pe hârtie, cea mai mare dovadă a râvnei și dăruirii cu care sfântul Sofronie I-a propovăduit pe Hristos o constituie canonizarea acestuia, de către Patriarhia Ecumenică, în data de 27 noiembrie 2019, după mai bine de un sfert de veac (26 de ani) de la trecerea sa la cele veșnice. Astfel, sfântul Sofronie a fost recunoscut oficial ca „parte din istoria acestui secol” și ca misionar, duhovnic și pedagog către Hristos al lumii contemporane, oferind prin lucrările sale un real și consistent sprijin la misiunea Bisericii, precum și diverse sfaturi adresate deopotrivă misionarilor și oamenilor. Între acestea se numără și acela de a „nu avea prea multă încredere în educația superioară primită în lume, întrucât civilizația în care trăim este o cultură a căderii”³⁴. În contextul aspectelor prezentate pe parcursul capitolelor anterioare, ținând seama de realitățile prezentului, în finalul cercetării am conturat o strategie misionară utilă în misiunea externă a Bisericii. Această strategie misionară vizează trei coordonate misionare majore, fiecare dintre ele cu propriile particularități și perspective, și își propune ca obiectiv principal cultivarea responsabilității misionare, a dăruirii și a răbdării pastorale, precum și a teologiei înfăptuite, adică a vieții creștine mărturisitoare prin fapte.

Concluzii

1. Societatea contemporană este una a contrastelor, a confuziei și a dezorientării. În fața provocărilor pe care le ridică secularismul, globalizarea, prozelitismul, manipularea mass-media, omul contemporan are nevoie de sprijin, de îndrumare, de ajutor pentru a depăși obstacolele și a realiza că sensul existenței sale este mântuirea. În toată această reorientare a omului contemporan, Biserica are un rol determinant. Ea este responsabilă atât pentru mântuirea credincioșilor ei, cât și pentru găsirea oilor rătăcite (Luca 15, 4-6), adică pentru aducerea la Hristos a tuturor celor care, dintr-un motiv sau altul, sunt în afara Bisericii, adică în afara lui Hristos. În primul caz, Biserica desfășoară o intensă misiune internă; în al doilea caz, Biserica desfășoară o necesară misiune externă. Din nefericire, nu este ușor să transmiți adevărul de credință omului contemporan. O principală provocare în acest sens o constituie dinamismul societății ultimelor secole, care impune o continuă actualizare și adaptare a mesajului misionar la realitățile existente. Pe de altă parte, nu este de ajuns doar livrarea mesajului misionar, ci și ca acesta să încolțească în inima destinatarului

³⁴ Arhim. Sofronie SAHAROV, *Din viață și din duh*, p. 15.

și să producă schimbarea pe care Biserica, prin misionarii săi, o dorește. Prin urmare, referindu-ne strict la forma externă a misiunii Bisericii, constatăm că, în prezent, ea implică mai multe coordonate, resurse și responsabilități ca oricând, pe lângă transmiterea propriu-zisă a adevărului de credință, fiind necesară și o bună instruire a misionarului, o implicare pe măsură a acestuia, identificarea canalului de comunicare prielnic, înțelegerea contextului social în care se dezvoltă grupul țintă și adaptarea mesajului, folosirea unui limbaj adecvat, elaborarea unei strategii misionare care să răspundă unor provocări actuale etc.

2. O resursă importantă pe care Biserica, în misiunea pe care o desfășoară, o are la îndemână o constituie viața, scrierile și teologia unor mari duhovnici și trăitori creștini din ultimele veacuri. În experiența și exemplul misionar al acestora pot fi identificate și preluate importante aspecte care pot sprijini și ajuta în plan misionar. Între acești duhovnici de seamă se numără și sfântul Sofronie Saharov, recent canonizat de către Patriarhia Ecumenică, un misionar care, deși a trecut la Domnul acum aproape un sfert de veac (1993), continuă să propovăduiască Evanghelia lui Hristos prin scrierile și teologia sa. Sfântul Sofronie Saharov a făcut misiune pe parcursul veacului al XX-lea. Născut în Rusia pre-bolșevică, ajuns, în preajma adolescenței, la Paris, Franța, viețuitor la Muntele Athos și ucenic al sfântului Siluan Athonitul, reîntors în Occidentul secularizat și asumându-și ctitorirea unei mănăstiri în mijlocul neortodocșilor englezi, la Essex, sfântul Sofronie Saharov pare că a fost dăruit de Dumnezeu Bisericii tocmai pentru a sprijini activitatea misionară a acesteia. A rămas în memoria Bisericii și, în special, a ucenicilor și apropiaților săi – care de altfel i-au și cultivat teologia și învățăturile – ca un veritabil trăitor al Evangheliei lui Hristos, ca teolog echilibrat care s-a adăpat teologic atât din Sfânta Scriptură, cât și din scrierile Sfinților Părinți ai Bisericii. Întreaga sa operă și teologie mustește de sfaturi și recomandări cu privire la principalele realități ale vieții creștine. A fost, în special, un om al rugăciunii și al dragostei pentru oameni, prin urmare întreaga sa teologie trimite către aceste două coordonate însemnate pentru viața creștină. Totodată, a recomandat tuturor virtutea ascultării și rolul hotărâtor pe care duhovnicul îl are în viața creștinului. Mai presus de toate, s-a făcut pe sine însuși pildă de trăire, de gândire și de rugăciune tuturor, sperând astfel că, luând seama la exemplul lui, oamenii îl vor afla mai ușor pe Hristos și vor alege îndreptarea.

3. În ceea ce privește activitatea misionară a Bisericii, sfântul Sofronie Saharov dezbate, în scrierile sale, o serie de aspecte cu incidență în acest sens. În primul rând, referindu-se la persoana misionarului, el îndeamnă la trăirea adevărului de credință propovăduit. Pe alocuri, în unele scrieri ale sale, sfântul Sofronie, departe de a critica teologia academică, insistă pe faptul că aceasta să nu

rămână doar la rangul de teorie, de știință, ci să se prelungească în viața misionarului, să devină lucrătoare prin fapte și acțiuni ele însele pilduitoare. Insistă pe această perspectivă nu pentru că ar avea o aversiune față de teologia academică, ci pentru că a remarcat că oamenii sunt mai atrași de fapte, de acțiuni, decât de cuvinte. Prin urmare, un misionar va fi mult mai iubit dacă îl va predica pe Hristos prin chiar propria sa viață. În contextul formalismului cu care mulți dintre misionarii contemporani tratează misiunea Bisericii, recomandarea sfântului Sofronie este una importantă.

În al doilea rând, sfântul Sofronie îndeamnă la eliminarea unor bariere de clasificare sau încadrare a oamenilor. El critică naționalismul, clasele sociale, diferențe sociale. Oferă pildă în acest sens obștea Mănăstirii Sfântul Ioan Botezătorul din Essex, pe care a păstorit-o timp de mai multe decenii și care era formată din monahi râvnitori de mai multe naționalități. Misiunea Bisericii nu trebuie să privească exclusiv o anume categorie de oameni, ea trebuie să invite la Hristos pe tot omul, pentru că mântuirea îi privește pe toți oamenii deopotrivă.

Un alt aspect demn de notat este acela că sfântul Sofronie a cultivat recunoștința față de înaintași. Sfântul Siluan Athonitul a devenit cunoscut în ultima jumătate de secol datorită sfântului Sofronie Saharov care i-a publicat viața și învățătura. Această recunoștință față de precursori inspiră prin faptul că îndeamnă la descoperirea exemplelor frumoase de misiune și mărturisire din trecutul Bisericii. În special misionarii Bisericii pot descoperi în aceste exemple – ne referim aici la Sfinții Părinți ai Bisericii, la cuvioși, la ierarhi, la martiri etc. – resurse misionare valoroase.

Nu în ultimul rând, sfântul Sofronie îndeamnă la intensificarea vieții liturgicii și la responsabilitatea față de semenii. El vorbește despre o cultură liturgică necesară pentru fiecare creștin, cu atât mai mult cu cât este vorba despre misionarii Bisericii. În mijlocul acestei vieți liturgice se află Sfânta Liturghie, care se prelungește în viața de zi cu zi. De asemenea, recomandă responsabilitate misionară față de oameni. Cum se traduce această responsabilitate? Printr-o continuă smerire a misionarului, care se coboară la condiția omului contemporan pentru a-l ridica către Hristos. Acest chenotism al misionarului a fost identificat cu „piramida inversată”, care descoperă una dintre realitățile misionare ale vieții creștine, anume că Hristos, prin misionarii Bisericii, Se coboară și vine în întâmpinarea omului.

În concluzie, sfântul Sofronie reprezintă o direcție misionară aparte, pe care misiologia ortodoxă nu a cuprins-o în cadrul cercetărilor ei. El ilustrează misiunea ca îmbunătățire duhovnicească continuă a omului, ca trăire autentică în Hristos; de aceea dimensiunile hristoforă și pnevματοforă sunt fundamentale pentru tipul de misiune exemplificat și întrupat de Sfântul Sofronie. Triadologia este epicentrul misiunii de tip duhovnicesc, hristocentrismul și

pnevmatocentrismul sunt dimensiuni incluse în universul misionar triadic al sfântului Sofronie.

Misiunea ortodoxă academică se axează pe două coordonate principale: propovăduirea și convertirea. A învăța și a face ucenici – ilustrează misiunea ortodoxă teoretizată academic. Iată că acum, prin exemplul de misiune al sfântului Sofronie, cunoaștem și o a treia coordonată, anume aceea a misiunii prin trăirea autentică în Hristos și dobândirea „marelui har”, după expresia duhovnicului de la Essex. Prin această dimensiune, misiunea ortodoxă teoretizată este completă.

Cuprinsul tezei de doctorat

LISTĂ ABREVIERI	6
INTRODUCERE	7
I. DESPRE MISIUNEA BISERICII ÎNTR-O LUME POST-CREȘTINĂ ȘI POST-POST-MODERNĂ. PARADIGME, PROVOCĂRI ȘI ASUMARE	18
I.1. Contextul actual al misiunii Bisericii. Secularizare, decreștinare, indiferentism religios și pseudo-religiozitate	22
I.2. Câteva dintre realitățile pe care le întâmpină misiunea Bisericii la început de secol XXI	41
I.2.1. Psihologia seculară și religiozitatea umană. Terapia prin dragostea creștină	41
I.2.2. Religie și ideologie în contextul științelor materiei și vieții	47
I.2.3. Religie, spiritualitate și omul ca produs al modernismului	53
I.3. Misiunea internă a Bisericii. Câteva reflecții creștine	55
I.3.1. „Casnicii credinței”. Despre obiectul misiunii interne	59
I.3.2. Forme de realizare a misiunii interne: predica, cateheza și rolul misionar al cultului divin	67
I.3.3. Raportul dintre „instituțional” și „spiritual” în misiunea internă a Bisericii	73
I.4. Misiunea externă a Bisericii. Universalitatea Bisericii lui Hristos	77
I.4.1. De la convertire la prozelitism. Între a chema la Hristos și a impune credința	79
I.4.2. Oferta religioasă contemporană. Între libertate de conștiință și obligație. Periplul dinaintea aflării lui Hristos	82
I.4.3. Dialogul interconfesional și implicațiile mișcării ecumeniste. Repere, provocări și limite	85
<i>În loc de concluzii la primul capitol. Pastorație și misiune în mijlocul modernității. Provocări, așteptări, perspective, rezultate</i>	90
II. SFÂNTUL SOFRONIE SAHAROV, EXPONENT AL MISIUNII ȘI VIEȚII ORTODOXE ÎN OCCIDENTUL SECULARIZAT	95
II.1. Repere biografice și realități misionare actuale	101
II.1.1. Moștenirea credinței. Biserica de acasă, primul pas spre slujirea lui Dumnezeu și a oamenilor	102
II.1.2. Talentul, studiul și frământările adolescenței. Realități de referință în misiunea Bisericii	107
II.1.3. Misiune prin faptă, prin cuvânt și prin gând	119
II.1.4. Retragerea din lume și contemplarea lui Dumnezeu, mijloace de formare a misionarului?	129
II.1.5. Mănăstirea – centru de misiune și de viață închinată lui Hristos	140
II.2. Perspective misionare privind opera sfântului Sofronie Saharov	145
II.2.1. Izvoarele misiunii creștine reflectate în opera sfântului Sofronie Saharov	148
II.2.1.1. Sfânta Scriptură și rolul acesteia în concretizarea misiunii Bisericii	148
II.2.1.1.1. Hristos – piatra din capul unghiului	149
II.2.1.1.2. Exemplul misionar al apostolilor	158
II.2.1.2. Pledoaria patristică și actualitatea acesteia în discursul misionar	161

II.2.2. Teme misionare abordate cu predilecție de sfântul Sofronie Saharov	167
II.2.2.1. Rugăciunea și rolul edificator al acesteia	168
II.2.2.2. Taina iubirii sau cea mai mare poruncă din Lege	174
II.2.2.3. Biserica, dogma și asceza – tot-ul vieții în Hristos. Caracterul eclesial al vieții creștine	180
II.2.3. Impactul misionar al operei și învățăturilor sfântului Sofronie Saharov.....	187
În loc de concluzii la al doilea capitol. Sfântul Sofronie Saharov, model de misiune ortodoxă într-o lume secularizată.....	190
 III. MEDITAȚII MISIONARE CU PRIVIRE LA UNELE TEME DIN SCRIERILE SFÂNTULUI SOFRONIE SAHAROV	194
III.1. Teologia formală și misiunea Bisericii. Teologie și asceză misionară	195
III.2. Misiune internă și externă. Există vreo rețetă a activității misionare?	209
III.3. Modernismul în teologie și tradiția în viața creștină	220
III.4. Cuvântul lui Dumnezeu împărtășit prin misiune: început de sfințire și de viață veșnică. Perspectiva misionară a „piramidei întoarse”	225
 IV. SFÂNTUL SOFRONIE SAHAROV, ATLET AL LUI HRISTOS, MISIONAR AL BISERICII LA SFÂRȘIT DE SECOL XX. ASPECTE RELEVANTE DESPRINSE DIN EXPERIENȚA MISIONARĂ A ACESTUIA	235
IV.1. De la ucenic la duhovnic; de la învățăcel la învățător. Există o pedagogie a misiunii creștine?	237
IV.2. Demnitatea de creștin depășește bariera naționalismului. Misiunea creștină are un caracter universal și sobornicesc	245
IV.3. Exemplul de viață al misionarului în cadrul activității misionare a Bisericii. Studiu de caz: <i>sfântul Sofronie Saharov</i>	252
IV.4. Conturarea unei strategii misionare actuale pornind de la profilul misionar oferit de sfântul Sofronie Saharov.....	259
 CONCLUZII	267
 Anexă: <i>Schiță biografică (sfântul Sofronie Saharov)</i>	271
 Bibliografie generală.....	272

Bibliografie generală

I. Izvoare, dicționare, enciclopedii

1. *Sfânta Scriptură*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă (I.B.M.O.), București, 2014
2. *Biblia*, adică *Dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi și a celei Nouă*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1914
3. Fericitul AUGUSTIN, *Mărturisiri*, în colecția *Părinți și Scriitori Bisericești (PSB)*, vol. LXIV, trad. N. Barbu, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1985
4. Sf. EVAGRIE PONTICUL, *Capete despre deosebirea gândurilor*, în *Filocalia*, vol. I, ediția a II, trad. Pr. D. Stăniloae, Sibiu, 1947
5. Sf. EVAGRIE PONTICUL, *Cuvânt despre rugăciune*, în *Filocalia*, vol. I, ediția a II, trad. Pr. D. Stăniloae, Sibiu, 1947
6. Sf. IOAN DAMASCHIN, *Cuvântări la sărbători împărătești, la sărbători ale Maicii Domnului și la Sfinți*, trad. Pr. G. Mândrilă și L. Mândrilă, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 2010
7. Sf. IOAN DAMASCHIN, *Dogmatica*, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 2005
8. Sf. IOAN GURĂ DE AUR, *Comentariile sau explicarea Epistolei I către Corinteni*, trad. Theodosie Athanasiu, București, 1908
9. Idem, *Despre Preoție*, Ed. Sofia, București, 2004
10. Idem, *Comentariile sau explicarea Epistolei către Evrei*, trad. Th. Athanasiu, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1923
11. Idem, *Despre feciorie, Apologia vieții monahale, Despre creșterea copiilor*, trad. Pr. Dumitru Fecioru, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 2001
12. Idem, *Comentariile sau explicarea Epistolei către Efeseni*, trad. Theodosie Athanasiu, Iași, 1902
13. Idem, *Despre preoție*, trad. Pr. Dumitru Fecioru, Ed. Sofia, București, 2004
14. Idem, *Omilii la Matei*, în col. *Părinți și Scriitori Bisericești*, vol. XXIII, trad. de Pr. D. Fecioru, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1994
15. Sf. IOAN SCĂRARUL, *Scara dumnezeiescului urcuș*, în *Filocalia*, vol. IX, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1980
16. Sf. MARCU ASCETUL, *Despre legea duhovnicească, în 200 capete*, în *Filocalia*, vol. I, ediția a II, trad. Pr. D. Stăniloae, Sibiu, 1947
17. Idem, *226 capete despre cei ce-și închipuie că se îndreptează din fapte*, în *Filocalia*, vol. I, ediția a II, trad. Pr. D. Stăniloae, Sibiu, 1947
18. Sf. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Răspunsuri către Talasie*, în *Filocalia*, vol. III, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, ediție electronică, Ed. Apologeticum, 2005
19. Sf. Nicolae CABASILĂ, *Despre Viața în Hristos*, trad. Pr. T. Bodogae, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1997
20. Sf. NIL ASCETUL, *Cuvânt ascetic*, în colecția *Filocalia*, vol. I, ediția a II, trad. Pr. D. Stăniloae, Sibiu, 1947

21. Sf. Paisie AGHIORITUL, *Cuvinte duhovnicești. Cu durere și dragoste pentru omul contemporan*, Ed. Evangelismos, București, 2003
22. SF. SILUAN ATHONITUL, *Între iadul deznădejdi și iadul smereniei. Însemnări duhovnicești*, ediția a IV-a revizuită, trad. diac. Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2001
23. Sf. SIMEON NOUL TEOLOG, *O sută de capete de Dumnezeu cuvântătoare și făptuitoare*, în *Filocalia*, vol. 6, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, Ed. I.B.M.O., București, 1977
24. Sf. Teofan ZĂVORĂTUL, *Viața duhovnicească și cum o putem dobândi*, ediția a II-a, trad. G.L. Constantineanu, Iași, 2006
25. Sf. TEOFILACT AL BULGARIEI, *Tâlcuirea Sfintei Evanghelii de la Matei*, ediția a II-a, Ed. Sophia, București, 2007
26. *Ceaslov*, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 2001
27. BRANIȘTE, Ene, BRANIȘTE Ecaterina, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Ed. Diecezană, Caransebeș, 2001
28. BRIA, Ion, *Dicționar de teologie ortodoxă A-Z*, ediția a II-a, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1994
29. SMITH, William, CHEETHAM, Samuel (edit.), *A dictionary of Christian antiquities*, vol. I, London, 1908

II. Lucrări, volume

1. ACHIMESCU, Pr. Nicolae, *Noile mișcări religioase*, ediția a III-a, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2012
2. ADLER, Alfred, *Sensul vieții*, trad. L. Gavrilu, Ed. IRI, București, 1995
3. ALFEYEV, Ilarion, *Teologia ortodoxă în pragul secolului XX*, Moscova, 1999
4. BALL, Terence, DAGGER, Richard, *Ideologii politice și idealul democratic*, trad. M. Marchiș, R. Careja, O. Rusu-Todorean, Ed. Polirom, Iași, 2000
5. BEL, Pr. Valer, *Misiune, parohie, pastorație*, ediția a II-a, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2006
6. Idem, *Misiunea Bisericii în lumea contemporană*, vol. I. *Premise teologice*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004
7. Idem, *Misiunea Bisericii în lumea contemporană*, vol. II. *Exigențe*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002
8. BELU, Pr. Dumitru, *Studii de teologie morală și filosofia valorilor*, Ed. Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2012
9. BERDIAEV, Nikolai, *Despre menirea omului*, trad. Daniel Hoblea, Ed. Aion, Oradea, 2004
10. Idem, *Esprit et réalité, Aubier-Montaigne*, Paris, 1943
11. BERNEA, Ernest, *Meditații filosofice. Note pentru o filosofie inactuală*, Ed. Predania, București, 2010, p. 18
12. BLAGA, Lucian, *Trilogia cunoașterii*, Ed. Literatură Universală, București, 1969
13. BLANE, Andrew, *George Florovski, Russian intellectual and orthodox churchman*, New York, 1993
14. BRECK, John, *Darul sacru al vieții. Tratat de bioetică*, ediția a II-a, trad. PS Irineu Pop Bistrițeanul, Ed. Patmos, Cluj-Napoca, 2003
15. BRIA, Pr. Ion, *Iisus Hristos*, Ed. Enciclopedică, București, 1992
16. Idem, *Spiritualitate pentru timpul nostru*, Geneva, 1990

17. Idem, *Tratat de teologie dogmatică și ecumenică*, Ed. România Creștină, București, 1999
18. DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Dăruire și Dăinuire. Raze și chipuri de lumină din istoria și spiritualitatea românilor*, Ed. Trinitas, Iași, 2005
19. Idem, *Știința mântuirii. Vocația mistică și misionară a teologiei*, Ed. Basilica, București, 2014
20. Idem, *Comori ale Ortodoxiei. Explorări teologice în spiritualitatea liturgică și filocalică*, Ed. Trinitas, Iași, 2007
21. DAVID, Diac. Petre I., *Călăuză creștină. Sectologie, pentru cunoașterea și apărarea dreptei credințe în fața prozelitismului sectant*, ediția a II-a, Ed. Episcopiei Argeșului, Curtea de Argeș, 1994
22. DJUVARA, Mircea, *Teoria Generală a Dreptului. Drept rațional, izvoare și drept pozitiv*, Ed. All, București, 1999
23. DRINCEC, Sofronie, *Cuvinte despre rugăciune ale Pr. Sofronie Saharov*, Ed. MR Komplex, Budapesta, 1999
24. DUCRET, Roland, HERVIEU-LEGER, Danièle, LADRIERE, Paul, *Christianisme et modernité*, Cerf, 1990
25. DURKHEIM, Émile, *Formele elementare ale vieții religioase*, trad. M. Jeanrenaud, S. Lupescu, Ed. Polirom, Iași, 1995
26. EDMONDS, Rosemary, *Introduction la Archimandrite Sophrony. Sa vie est la mienne*, Paris, Editions du Cerf, 1981
27. ELIADE, Mircea, *Sacral și profanul*, trad. B. Prelipceanu, Ed. Humanitas, București, 1995
28. ENGELS, Friedrich, *Principles of Communism*, The Daily Worker Publishing Co., Chicago, 1925
29. EVDOKIMOV, Paul, *Ortodoxia*, trad. PS Irineu I. Popa, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1996
30. ERBICEANU, Constantin, *Studii de teologie canonică și drept bisericesc*, Ed. Basilica, București, 2018
31. FELEA, Ilarion V., *Religia iubirii*, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2009
32. Idem, *Ereticii și răstăcirile lor doctrinare*, Ed. România creștină, București, 1999
33. FLEW, Antony, *Dicționar de filozofie și logică*, trad. D. Stoianovici, Ed. Humanitas, 1996
34. FLOCA, Ioan N., *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească*, vol. I, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1990
35. FORNEROD, Anne, *Funding Religious Heritage*, Ashgate Publishing, 2015
36. FRANKL, Viktor E., *Omul în căutarea sensului vieții*, trad. S. Guranda, Ed. Meteor Press, București, 2009
37. FUNKENSTEIN, Amos, *Teologie și imaginația științifică. Din Evul mediu până în secolul al XVII-lea*, trad. W. Fotescu, Ed. Humanitas, București, 1998
38. GHEORGHE, Manuela, „Noile mișcări religioase – agenți ai globalizării religioase în România”, *Revista Română de Sociologie*, serie nouă, anul XIX (2008), nr. 1-2, București
39. GRAUR, Evelina, *Tehnici de comunicare*, Ed. Mediamira, Cluj-Napoca, 2001
40. GRIGORIE LEU Botoșăneanul, *Confesiuni și secte. Studiu istorico-misionar*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1929
41. HARRISON, Ann, *Globalization and Poverty*, The University of Chicago Press, 2007
42. HAYEK, F.A., *Constituția libertății*, trad. L.D. Dirdala, Institutul European, Iași, 1998
43. HIMCINSCHI, Pr. Mihai, *Biserica în societate. Aspecte misionare ale Bisericii în societatea actuală*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2004
44. Idem, *Doctrina trinitară ca fundament misionar*, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2004
45. Idem, *Misionarismul vieții ecleziale*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2008

46. Idem, *Misiune și mărturisire. Aspecte misionare în societatea actuală*, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2008
47. Idem, *Violența. O analiză misionară și teologică*, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2010
48. ILUȚ, Petru, *Dragoste, familie și fericire. Spre o sociologie a seninătății*, Ed. Polirom, Iași, 2015
49. ISTODOR, Pr. Gheorghe, *Introducere în Misiologia Ortodoxă*, Ed. Do-minor, București, 2009
50. Idem, *Dialogul dintre teologie și știință din perspectiva misiunii Bisericii*, Ed. Do-Minor, București, 2010
51. Idem, *Misiunea creștină ca activitate permanentă și practică a Bisericii*, Ed. Sigma, București, 2006
52. Idem, *Hristoterapia ortodoxă și psihoterapia laică*, Ed. Do-Minor, București, 2009
53. JOULE, R.V. și BEAUVOIS, J.L., *Tratat de manipulare*, trad. Florentina Petrișor, Ed. Antet, 1997
54. JURCA, Pr. Eugen, *Experiența duhovnicească și cultivarea puterilor sufletești. Contribuții de metodologie și pedagogie creștină*, Ed. Marineasa, Timișoara, 2001
55. KELSEN, Hans, *Doctrina pură a dreptului*, trad. I. Constantin, Ed. Humanitas, București, 2000
56. KENNETH, Klaus, *Două milioane de kilometri în căutarea Adevărului – lungul meu drum spre credință*, trad. Raluca Toderel, Ed. Agnos, Sibiu, 2011
57. LĂZĂRESCU, Mircea, *Gâlceava înțelepților în jurul timpului. Cioran, Eliade, Noica și Heidegger*, Ed. Brumar, Timișoara, 2017
58. LEWIS, C.S., *Despre minuni. Cel patru iubiri. Problema durerii*, trad. S. Mărculescu, Ed. Humanitas, București, 1997
59. LINTE, Marius D., *Ordinea trupului și/în sfera juridică*, Ed. Platytera, București, 2010
60. MANNING, Roberta, *The Crisis of the Old Order in Russia: Gentry and Government*, Princeton University Press, 1982
61. MANTZARIDIS, Gheorghios (edit.), *Părintele Sofronie, teologul luminii necreate*, trad. Pr. F.C. Ghiț și E. Dinu, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2018
62. MILLER, Lisa, BARKER, Teresa, *Copilul și spiritualitatea. Noua știință a parentajului pentru o viață împlinită și sănătoasă*, trad. Bogdan Bughițoi, Ed. Trei, București, 2016
63. MARC-HENRY, Paul, „Reflecții despre globalitate”, *Mileniul III*, nr. 1, București, 1999
64. MARINESCU, Nicolae N., *Studii omiletice asupra celor trei cuvântări ale Sfântului Ioan Hrisostom despre Căsătorie*, București, 1908
65. MIRONESCU, Athanasie, *Sfaturi către preoți*, București, 1909
66. MLADIN, Nicolae, *Poruncă și libertate. Prelegeri de morală ortodoxă*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2013
67. MOORE, Karl, LEWIS, David, *The Origins of Globalization*, Routledge, 2009
68. MOȘOIU, Pr. Nicolae (edit.), *Elemente de istorie, doctrină și practică misionară din perspectivă ecumenică*, Ed. Universității Lucian Blaga, Sibiu, 2006
69. NEACȘU, Ierom. Nathanael, *Conștiință dogmatică și viață duhovnicească în gândirea părintelui Sofronie Saharov*, Ed. Doxologia, Iași, 2015
70. NECULA, Pr. Nicolae D., *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, ediția a II-a, vol. I, Ed. Trinitas, București, 2014
71. NOICA, Constantin, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, Ed. Eminescu, București, 1978
72. PAVEL, Pr. Aurel, TOROCZKAI, Ciprian I., *Adevărul și falsul ecumenism. Perspective ortodoxe asupra dialogului dintre creștini*, Ed. Universității Lucian Blaga/Ed. Andreiana, Sibiu, 2010

73. PETRARU, Pr. Gheorghe, *Ortodoxie și prozelitism*, Ed. Trinitas, Iași, 2000
74. PLĂMĂDEALĂ, Antonie, *Preotul în biserică, în lume, acasă*, Sibiu, 1996
75. PLEȘU, Andrei, *Minima moralia, elemente pentru o etică a intervalului*, Ed. Humanitas, București, 2008
76. POPESCU, Pr. Dumitru, *Ortodoxia și contemporaneitatea*, București, 1996
77. POPESCU, Pr. Dumitru (coord.), *Știință și teologie. Preliminarii pentru dialog*, Ed. XXI: Eonul dogmatic, București, 2001
78. PREDĂ, Radu, *Ortodoxia & ortodoxiile. Studii social-teologice*, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2010
79. RIASANOVSKY, Nicholas V., *O istorie a Rusiei*, Ed. Institutul European, Iași, 2001
80. RITZER, George, *Globalizarea nimicului: cultura consumului și paradoxurile abundenței*, Ed. Humanitas, București, 2010
81. SAHAROV, Nicholas, *Iubesc, deci exist. Teologia arhimandritului Sofronie (1896-1992)*, trad. Pr. Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2008
82. SAHAROV, Arhim. Sofronie, *Cuvântări duhovnicești*, vol. I, trad. Ierom. Rafail (Noica), Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2004
83. Idem, *Cuvântări duhovnicești*, vol. II, trad. Ierom. Rafail Noica, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2008
84. Idem, *Vom vedea pe Dumnezeu precum este*, trad. Ierom. Rafail Noica, Ed. Sofia, București, 2005
85. Idem, *Nevoința cunoașterii lui Dumnezeu. Scrisori de la Athos (către D. Balfour)*, trad. Ierom. Rafail Noica, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2006
86. Idem, *Taina vieții creștine*, trad. Ierom. Rafail Noica, Ed. Accent Print, Suceava, 2014
87. Idem, *Nașterea întru Împărăția cea neclătită*, trad. R. Noica, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2003
88. Idem, *Din viață și din duh*, trad. Ierom. Rafail Noica, ediția a II-a, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2014
89. Idem, *Mistica vederii lui Dumnezeu*, trad. (PS) Irineu Slătineanu, Ed. Adonai (Izvoarele Spiritualității Ortodoxe), București, 1995
90. Idem, *Fericirea de a cunoaște calea*, Ed. Pelerinul, Iași, 1997
91. Idem, *Rugăciunea – experiența vieții veșnice*, ediția a II-a, trad. Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2001
92. Idem, *Cuviosul Siluan Athonitul. Între iadul deznădejdi și iadul smereniei*, trad. R. Noica, Ed. Deisis, Sibiu, 1997
93. Idem, *Scrisori către familia Protoiereului Boris Stark*, trad. Ierom. Rafail Noica, Ed. Accent Print, Suceava, 2015
94. Idem, *Cuviosul Siluan Athonitul*, trad. Ierom. Rafail Noica, Ed. Accent Print, Suceava, 2013
95. Idem, *Despre rugăciune*, trad. Ierom. Rafail Noica, Ed. Accent Print, Suceava, 2019
96. Idem, *Între iadul deznădejdi și iadul smereniei. Însemnări duhovnicești*, ediția a IV-a revizuită, trad. Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2001
97. Idem, *Correspondență cu protoiereul Gheorghe Florovski*, trad. Ierom. Rafail Noica, Ed. Accent Print, Suceava, 2016
98. SANDU, Antonio, *Elemente de sociologie. Sociologie generală. Sociologie juridică. Metodologia cercetării sociale*, Ed. Tritonic, București, 2014
99. SĂLĂVĂSTRU, Constantin, *Mic tratat de oratorie*, ediția a II-a, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2010
100. SCHMEMANN, Pr. Alexander, *Liturghie și viață. Desăvârșire creștină prin intermediul experienței liturgice*, trad. Pr. Viorel Sava, Ed. Basilica, București, 2014
101. Idem, *Euharistia, Taina Împărăției*, trad. Boris Răduleanu, Ed. Bonifaciu, București, 2016

102. Secretariatul de Stat pentru Culte și intitulat *Libertatea religioasă în context românesc și european*, Ed. Bizantină, București, 2005
103. SEMEN, Petre, PETCU, Liviu (coord.), *Părinții capadocieni*, Ed. Fundației Academice AXIS, Iași, 2009
104. SIMMEL, Georg, *Religia*, trad. Camil Mureșanu, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1999
105. STACKHOUSE, Max L., Don S. BROWING, *God and Globalization. The spirit and the modern authorities*, vol. II, Trinity Press Internațional, 2002
106. STĂNESCU, Vasile, *Globalizarea: spre o nouă treaptă de civilizație*, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2009
107. STĂNILOAE, Pr. Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I, ediția a III-a, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 2003
108. Idem, *Iubirea creștină*, Ed. Porto-Franco, Galați, 1993
109. Idem, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II, ediția a III-a, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 2003
110. STIGLITZ, Joseph E., *Globalizarea: speranțe și deziluzii*, trad. S. Nistor, Ed. Economică, București, 2005
111. SULLIVAN, William M., KYMLICKA, Will, *The Globalization of Ethics. Religious and secular perspectives*, Cambridge University Press, 2007
112. TIA, Arhim. Teofil, *Elemente de „Pastorală Misionară” pentru o societate post-ideologică*, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2003
113. Idem, *Preoție misionară și pastorală contextuală*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2015
114. TILEA, Pr. Gh. T., *Probleme fundamentale în opera moral-socială a Sfântului Ioan Gură de Aur. Familia creștină*, 1947
115. TODD, Emmanuel, *Le Fou et le Prolétaire*, Le Livre de Poche, Paris, 1980
116. TRAN, Vasile, STĂNCIUGELU, Irina, *Teoria comunicării*, București, comunicare.ro, 2003
117. ȚĂRANU, Andrei, *Doctrine politice contemporane (suport de curs)*, București, 2001
118. ZAHAROU, Zaharia, *Hristos, calea vieții noastre – Darurile teologiei Arhimandritului Sofronie de Arhimandrit Zaharia*, Ed. Egumenița, Galați, 2003
119. Idem, *Lărgiți și voi inimile voastre – Lărgirea inimii în teologia Sfântului Siluan Athonitul și a Stareșului Sofronie de la Essex*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2009
120. Idem, *Merinde pentru monahi*, ediția a II-a, Ed. Nicodim Caligraful, Putna, 2015
121. UNGUREANU, Ionel, *Personalizarea socialului. Înțelegeri teologice ale realității sociale*, Ed. Doxologia, Iași, 2011
122. VLACHOS, Ierótheos, *Secularismul. Un cal troian în Biserică*, trad. Tatiana Petrache, Ed. Egumenița, Galați 2004
123. Idem, *Știu un om întru Hristos. Stareșul Sofronie – isihastul și teologul*, ediția a doua, revăzută și adăugită, trad. T. Munteanu, Ed. Sofia, București, 2013
124. Idem, *O noapte în pustia Sfântului Munte. Convorbire cu un pustnic despre Rugăciunea lui Iisus*, ediție revizuită, trad. Călin Cosma, Ed. Sofia, București, 2019
125. WALSH, Roger, VAUGHAN, Frances, *Paths beyond ego: The transpersonal vision*, New York, 1993
126. WUNDERLICH, Jens-Uwe, WARRIER, Meera, *A Dictionary of Globalization*, Routledge, 2007
127. ***, *Patriarchal Stavropegic Monastery of St John the Baptist*, Essex, England 2004
128. ***, *Viața și învățătura stareșului Siluan Athonitul scrise de ucenicul său, arhimandritul Sofronie*, ediția a II-a, trad. Pr. Ioan Ică, Ed. Deisis, Sibiu, 1999
129. ***, *S-a dus să-L vadă precum este. 20 de ani de la mutarea în eternitate a Părintelui Sofronie Saharov*,

- trad. Aniela Siladi, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2013
130. ***, *Despre Sfântul și Marele Sinod din Creta (16-26 iunie 2016). Întrebări și răspunsuri*, Ed. Basilica, București, 2017
 131. ***, *Ne vorbește părintele Sofronie. Scrisori*, trad. Pr. Teoctist Caia, Ed. Bunavestire, Galați, 2003
 132. ***, „Ține-ți mintea în iad și nu deznădăjdui”. *Spiritualitatea Sfântului Siluan Athonitul. Tâlcuiri teologice*, Ed. Deisis, Sibiu, 2000
 133. ***, *Mărturii ale monahului Rafail Noica însoțite de câteva cuvinte de folos ale părintelui Symeon*, Ed. Partener, ediția a III-a, Galați, 2002
 134. ***, *The Healing Mission of the Church*, in «*You are the light of the world*». *Statements on Mission by the World Council of Churches 1980-2005*, WCC Publications, Geneva, 2005
 135. ***, *Arhimandritul Sofronie Saharov – experiența unei întâlniri*, ediția îngrijită de Arhim. Nathanael Neacșu, Ed. Doxologia, Iași, 2018
 136. ***, *Fratele nostru este viața noastră: spiritualitatea Cuviosului Siluan Athonitul*, trad. A. Siladi, E. Galușca, C. Zaharia, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2016

III. Studii, articole, site-uri web

1. ANGHELESCU, Gheorghe F., „Ortodoxia în contextul social-istoric al Europei de astăzi. Succinte aprecieri și înțelesuri”, *Mitropolia Olteniei*, anul LVI (2004), nr. 5-8
2. BANEV, Krastu, „Questions of war and peace in the theology of archimandrite Sophrony Sakharov (1896-1993)”, in *Journal of Eastern Christian Studies*, 66 (3-4), 2014
3. BEL, Pr. Valer, „Taina Maslului – vindecare spre Împărăție”, *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian”*, anul XII (2012), Ed. Universității din București
4. IDEM, „Teologia ca știință și mărturisire în viziunea Părintelui profesor dr. Ioan Ică”, *Revista Teologică*, anul XCIV (2012), nr. 3
5. IDEM, „Iisus Hristos, Lumina lumii”, în vol. *In honorem Pr. Prof. Univ. Dr. Valer Bel*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2018
6. IDEM, „Cine este Iisus Hristos? Evanghelia identității Mântuitorului”, în vol. *In honorem Pr. Prof. Univ. Dr. Valer Bel*
7. IDEM, „Comunitatea mărturisitoare în contextul lumii secularizate și globalizate”, *Analele științifice ale Facultății de Teologie Ortodoxă*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2007
8. BELMONTE, Charles, „Fundamental Moral Theology”, in *Faith, Seeking, Understanding*, vol. II, Studium Theologiae Foundation, 2006
9. BRANIȘTE, Pr. Ene, „Cultul ortodox ca mijloc de propovăduire a dreptei credințe, a dragostei, a păcii și a bunei înțelegeri între oameni”, *Studii Teologice*, seria a II-a, anul V (1953), nr. 9-10
10. BOROIANU, Dimitrie, „Devotament și abnegație”, *Biserica Ortodoxă Română*, anul XXXVII (1913), nr. 1
11. BUCHIU, Pr. Ștefan, „Învățătura de credință, factor de promovare a unității Bisericii Ortodoxe”, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”*, anul XVIII (2018), București
12. CAIRNS, Earle E., *Creștinismul de-a lungul secolelor. O istorie a Bisericii creștine*, Ed. Societății Misionare Române, București, 1981

13. CALVIÉ, Lucien, „Références antiques et conscience nationale allemande”, *Les autorités: Dynamiques et mutations d'une figure de référence à l'Antiquité*, Éditions Jérôme Millon, 2007
14. CASTELLAN, Georges, „Facteur religieux et identité nationale dans les Balkans aux XIXe – XXe siècles”, dans *Revue Historique*, tome 271, fasc. 1 (549), 1984
15. CÂNDEA, Spiridon, „Cultul creștin și unitatea Bisericii lui Iisus Hristos”, *Ortodoxia*, anul XV (1963), nr. 3-4
16. CIACHIR, Dan, „Ortodoxia în mileniul III”, *Ortodoxia*, anul LII (2001), nr. 1-2
17. CITIRIGĂ, Pr. Vasile, „Taina omului și tragedia lui în epoca postmodernă”, *Ortodoxia*, anul LVII (2006), nr. 3-4
18. DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, „Misiunea în Europa de astăzi. Mărturisirea lui Hristos într-o lume contradictorie”, *Teologie și Viață*, serie nouă, anul VI (LXXII), nr. 7-12, 1996
19. DAVID, Diac. Petre, „Martirii de la Halmyris în contextul misionar la început de mileniu III. Descoperirea moaștelor sfinților Epictet și Astion și cei împreună cu dânsii”, *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian”*, anul II (2002), Ed. Universității din București
20. DIACONU, Pr. Adrian, „Viața morală a preotului, condiții morale în propovăduire”, în *Studii Teologice*, nr. 2, București, 1989
21. EGGER, Maxime, „Archimandrite Sophrony. Moine pour le monde”, *Contacts*, XLV (1993), n°. 163
22. ELIADE, Mircea, *Nostalgia originilor. Istorie și semnificație în religie*, trad. C. Baltag, Ed. Humanitas, București, 1994
23. FLORESCU, Pr. Marius, „Misiunea Bisericii în atenția viitorului Sinod panortodox”, *Altarul Banatului*, anul XXVI (LXV), serie nouă, nr. 4-6, 2015
24. IDEM, „Icoana – mărturie ortodoxă pentru cei dinafara Bisericii”, *Altarul Banatului*, anul XXVIII (LXVII), nr. 4-6, 2017
25. IDEM, „Studii cu privire la misiunea internă și cea externă a Bisericii Ortodoxe”, *Altarul Banatului*, anul XXII (LXII) nr 10-12, 2012
26. FRANQUESA, A., „Archimandrite Sophrony, Voir Dieu tel qu'il est”, *Questions de Vida Christiana*, 124 (1984)
27. GALITIS, Georgios, „Legitimitatea și limitele diversității în Eclesiologia ortodoxă”, *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian”*, anul V (2005), Ed. Universității din București
28. GEORGESCU, Maria N., „Reflecții privind regimul constituțional al unor drepturi”, *Studii de drept românesc*, anul XXI (55) (2009), nr. 3
29. GIMENEZ, M., „Archimandrite Sophrony”, în *Sobornost*, 7, 1 (1985)
30. GORDON, Pr. Vasile, „Predica, predicatorul și ascultătorii. Studiu pastoral-liturgic”, *Studii Teologice*, seria a III-a, anul X (2014), nr. 1
31. Idem, „Necesitatea actualizării predicii sub aspect misionar”, *Biserica Ortodoxă Română*, anul CIV (1986), nr. 7-8
32. HAMALIS, Perry T., „The theological-ethical contributions of Archimandrite Sophrony (Sakharov) to environmental issues”, în John CHRYSSAVGIS, Bruce V. FOLTZ (edit.), *Toward an ecology of transfiguration. Orthodox Christian Perspectives on Environment, Nature, and Creation*, Fordham University Press, New York, 2013
33. HALLEUX, A. de, „Archimandrite Sophrony”, în *Revue théologique de Louvain*, 16, 3 (1985)
34. HIMCINSCHI, Pr. Mihai, „Misiunea în parohia postmodernă”, în vol. *Postmodernismul – o provocare*

pentru creștinismul contemporan, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2015

35. IDEM, „Secularizarea – o problemă contemporană”, *Revista Teologică*, anul XCIII (2011), nr. 2
36. Idem, „Modernité, globalisation, eglise”, în *Mărturisire și slujire misionară în societatea contemporană*, ediția I, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2013 (supliment al revistei Altarul Reîntregirii)
37. HOSKING, Geoffrey, *Rusia – popor si imperiu 1552-1917*, Ed. Polirom, București, 2001
38. ICĂ, Ioan I. jr., „Biserică, societate, gândire în Răsărit, în Occident și în Europa de azi”, în vol. *Gândirea socială a Bisericii*, Ed. Deisis, Sibiu, 2002
39. ISTODOR, Pr. Gheorghe, „Clonarea – o altfel de nemurire”, în *Transdisciplinary in science and religion*, nr. 1, Ed. Curtea Veche, București, 2007
40. Idem, „Modernitatea – ca ruptură axiologică față de creștinism”, în *Buletinul pentru dialog între științe și teologie*, Ed. Universității din Craiova, nr. 2, vol. IV, Craiova, 2005
41. Idem, „Raportul dintre teologie și știință în modernitate și postmodernitate”, în vol. *Simpozionul știință și religie – conflict sau convergență?*, Ed. Vasiliana '98, Iași, 2005
42. Idem, „Post-modernismul – provocare majoră pentru misiunea Bisericii Creștine”, în vol. *Modernism, post-modernism și religie*, Ed. Vasiliana '98, Iași, 2005
43. LEMENI, Adrian, „Taina Crucii și Învierii neamului românesc, putere de viață pentru a răzbate în istorie. Repere ale gândirii lui Nae Ionescu”, *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”*, anul XVIII (2018), București
44. Idem, „Biserica – spațiu al vindecării și al transfigurării”, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian”*, anul XII (2012), Ed. Universității din București
45. Idem, „Cauze și remedii ale bolilor sufletești din societatea contemporană. Caracterul eclesial al actului terapeutic”, *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian”*, anul XII (2012), Ed. Universității din București
46. LUIS, P., „Archimandrite Sophrony”, în *Estudio Augustiano*, 3 (1984)
47. MANTZARIDIS, Georgios, „Știința teologică și teologia științifică”, trad. S. Preda, *Studii Teologice*, seria a III-a, anul I (2005), nr. 1
48. MASLOW, Abraham, „The further reaches of human nature”, *Journal of Transpersonal Psychology*, n° 1, 1969
49. MCCULLOUGH, Michael E., EMMONS, Robert A., MOONEY, Courtney N., „Narcissists as victims; the role of narcissism in the perception of transgressions”, *Personality and social psychology bulletin*, vol. XXIX, no 7, 2003
50. MIGUEL, J. de, „Archimandrite Sophrony”, în *Comunidades* 48 (1985)
51. MIRCEA, Pr. Ioan, „De ce îi venerăm pe sfinți”, *Ortodoxia*, anul XXXII (1980), nr. 1
52. MIRON, Arhim. Vasile, „Preotul de astăzi, misionar și apostol al lui Hristos”, *Studii Teologice*, seria a II-a, anul LV (2003), nr. 3-4
53. Idem, „Sfânta Liturghie – Taina comuniunii și zidirii sufletești a credincioșilor”, *Teologie și Viață*, serie nouă, anul V (LXXI), nr. 1-3, 1995
54. MLADIN, Arhim. Nicolae, „Iubirea smerită”, în *Mitropolia Olteniei*, anul XV (1963), nr. 11-12
55. MOȘIN, Octavian, „Sociologia creștină a lui Alexandru S. Sturza”, *Studia Universitatis*, nr. 6 (16), 2008
56. MUREȘAN, Pr. Radu, „Biserica Romano-Catolică și noile mișcări religioase. Perspective pastorale și misionare”, *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian”*, anul V (2005), Ed. Universității din București

57. IDEM, „Misiunea Misiologiei. Câteva considerații actuale privind Misiologia ortodoxă”, *Studii Teologice*, seria a III-a, anul II (2006), nr. 1
58. NEACȘU, Ierom. Nathanael, „Taina unității Sfintei Biserici și societatea umană. Cultura seculară și/sau cultura duhului. Viziunea teologică a arhimandritului Sofronie Saharov”, în *Teologie și Viață*, nr. 1-4, 2015
59. PANTELIĆ, Blagoje, „Logos became flesh – Theogony, Cosmogony, and Redemption (Sakharov versus Bulgakov)”, in *Philotheos. International Jurnal for Philosophy and Theology*, vol. 14 (2014)
60. PANȚURU, Pr. Cosmin, „Exigențele misionare ale personalului neclerical al Bisericii Ortodoxe Române”, în vol. *Postmodernismul – o provocare pentru creștinismul contemporan*, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2015
61. PAVEL, Pr. Aurel, „Misiunea Bisericii într-o lume secularizată”, *Revista Teologică*, anul XII (84), nr. 3, 2002
62. PESTROIU, Pr. David, „Repere misionare privind unitatea eclezială în fața proliferării ideologiilor doctrinare eterodoxe în modernitatea românească târzie”, *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”*, anul XVIII (2018), București
63. Idem, „Ecumenismul, între susținere și contestare”, *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian”*, anul VII (2007), Ed. Universității din București
64. PETRARU, Pr. Gheorghe, „Misiune și evanghelizare”, *Teologie și viață*, anul V (LXXI), nr. 1-3, 1995
65. Idem, „Paradigme conceptuale moderniste și post-moderniste și impactul lor asupra teologiei și misiunii Bisericii”, în vol. *Modernitate, postmodernitate, religie*, Ed. Vasiliana '98, Iași, 2005
66. Idem, „Repere pentru o misiologie ortodoxă”, în *Teologie și Viață*, nr. 7-12, Iași, 2000
67. Idem, „Viziunea ecumenică și mărturia ortodoxă a mitropolitului Antonie Plămădeală”, *Studii Teologice*, seria a III-a, anul I, nr. 4, 2005
68. PESTROIU, Pr. David, „Liturgy and mision in contemporary society”, în *Mărturisire și slujire misionară în societatea contemporană*
69. POPA, Pr. Gheorghe, „Teologie și ideologie. Tentația interpretării ideologice în cadrul discursului teologic”, *Studii Teologice*, seria a III-a, anul I (2005), nr. 1
70. POPESCU, Pr. Dumitru, „Transfigurare și secularizare, misiunea Bisericii într-o lume secularizată”, *Studii Teologice*, seria a II-a, anul XLVI (1994), nr. 1-3
71. IDEM, „Contextul social-cultural al misiunii Bisericii în lumea contemporană” (interviu), în vol. *Hristos, Biserică, Misiune. Relevanța misiunii Bisericii în lumea contemporană*, Ed. Arhiepiscopiei Dunării de Jos, Galați, 2011
72. IDEM, „Exigențele misiunii Bisericii în lumea contemporană. Parohia – spațiu misionar” (interviu), în vol. *Hristos, Biserică, misiune. Relevanța misiunii Bisericii în lumea contemporană*
73. IDEM, „Adevăr și mărturisire. Creștinii - mărturisitori ai adevărului Bisericii într-o lume secularizată și post-modernă”, în vol. *Hristos, Biserică, misiune. Relevanța misiunii Bisericii în lumea contemporană*
74. POPESCU, Ion, „Creștinism și postmodernism”, *Teologia*, anul XII, nr. 1, 2008
75. POPOVENIUC, Bogdan, „Narcisismul, de la afecțiunea psihică individuală la boala socială și țară culturală”, *Symposion*, tomul VIII, nr. 1 (15), Iași, 2010
76. RADU, Pr. Dumitru, „Slujirea socială a omului, a societății și a lumii – obiectiv al misiunii Bisericii”, *Ortodoxia*, anul LVII (2006), nr. 1-2
77. Idem, „Caracterul eclesiologic al Sfintelor Taine și problema comuniunii”, în *Ortodoxia*, nr. 1-2, București, 1978

78. Idem, „Comunitate prin iubire”, în *Ortodoxia*, nr. 1, 1963
79. RAIU, Sergiu-Lucian, „Procesul globalizării în România”, *Revista Română de Sociologie*, serie nouă, anul XXII (2011), nr. 3-4
80. RĂDUCĂ, Pr. Vasile, „De la drepturile omului, la drepturile religioase”, *Studii Teologice*, seria a II-a, anul LII (2000), nr. 1-2
81. Idem, „Boala și vindecarea ei în Hristos”, *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian”*, anul XII (2012), Ed. Universității din București
82. Idem, „Teologia pastorală și misiunea Bisericii”, *Studii Teologice*, seria a III-a, anul I (2005), nr. 3
83. SAHAROV, Nicholas, intitulat „Arhimandritul Sofronie – schiță de portret”, în revista *Buisson Ardent*, nr. 10, 2004
84. SEMEN, Pr. Petre, „Atitudinea Bisericii față de problemele sociale actuale: integrare, globalizare, ateism, secularizare, trafic de persoane – o mare provocare pentru Biserică și societate la început de mileniu III”, *Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» Iași*, (serie nouă), Teologie Ortodoxă, tomul XIII, 2008
85. STAN, Pr. Liviu, „Sucesiunea apostolică”, în vol. *Biserica și dreptul. Studii de drept canonic ortodox*, vol. IV, Ed. Andreiana, Sibiu, 2011
86. STĂNILOAE, Pr. Dumitru, „Persoana și individul – două entități diferite”, *Studii Teologice*, seria a II-a, anul XLV (1993), nr. 5-6
87. Idem, „Biserica în sensul de locaș și de largă comuniune în Hristos”, *Ortodoxia*, nr. 3, București, 1982
88. Idem, „Rugăciunea pentru alții și sobornicitatea Bisericii”, *Studii Teologice*, nr. 1-2, 1970
89. Idem, „Natura sinodicității”, *Studii Teologice*, seria a II-a, nr. 9-10, 1977
90. Idem, „Realitatea tainică a Bisericii”, *Ortodoxia*, nr. 3, 1984
91. Idem, „Cultul Bisericii Ortodoxe, mediu al lucrărilor Sfântului Duh asupra credincioșilor”, *Ortodoxia*, nr. 1, 1981
92. Idem, „Sinteză eclesiologică. Biserica, organ al mântuirii și sfințirii”, *Studii Teologice*, nr. 5-6, 1955
93. TOFANĂ, Pr. Stelian, „Cuvântul lui Dumnezeu într-o lume secularizată. Cauzele nerodirii acestuia”, în *Ortodoxia*, anul LVII (2006), nr. 3-4
94. STEREA, Pr. Tache, „Secularizarea și crizele contemporane”, *Studii Teologice*, seria a II-a, anul LV (2003), nr. 3-4
95. TĂNASE, Laurențiu, „Secularizarea și mutațiile religiosului în modernitatea târzie”, *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian”*, anul II (2002), Ed. Universității din București
96. Idem, „Echilibrul contrariilor. Teologul contemporan – realism și responsabilitate”, *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian”*, anul VII (2007), Ed. Universității din București
97. TOFANĂ, Pr. Stelian, „Cuvântul lui Dumnezeu într-o lume secularizată. Cauzele nerodirii acestuia”, *Ortodoxia*, anul LVII (2006), nr. 3-4
98. UNGUREANU, Cezar, „Paradigme apostolice ale dialogului dintre Biserică și modernitate. De la Petru și Pavel la Petru sau Pavel”, *Studii Teologice*, seria a III-a, anul X (2014), nr. 1
99. YANNARAS, Christos, „Ortodoxia: vestigiu arheologic sau mărturia existențialului”, trad. PS Serafim Făgărășanul, *Revista Teologică*, anul II (74), nr. 2, 1992
100. VASILESCU, Emilian, „Sfintele Taine – generalități și controverse interconfesionale”, în *Studii Teologice*, seria a II-a, nr. 1, București, 1950
101. VINTILESCU, Pr. Petre, „Funcțiunea catehetică a Liturghiei”, *Studii Teologice*, nr. 1-2, 1949
102. https://www.apostolia.eu/articol_67/cu-nepsis-la-londra-%C5%9Fi-in-pelerinaj-la-manastirea-sfantul-

- ioan-botezatorul-essex.html*
103. <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/stiri/conferinta-la-manastirea-essex-anglia-24413.html>
104. <https://www.lumeacredintei.com/reviste/lumea-monahilor/lumea-monahilor-anul-ii-nr-5-11-mai-2008/amintiri-de-la-essex/>
105. <https://greekamericangirl.com/a-pilgrimage-to-st-john-the-baptist-monastery-in-essex-england/>
106. <https://doxologia.ro/ortodoxia-lume/urmatoarele-canonizari-de-sfinti-din-biserica-ortodoxa>
107. <https://ocl.org/elder-paisios-soon-to-be-canonized/>
108. <http://theorthodoxchurch.info/blog/news/elder-paisios-the-athonite-to-be-canonized-soon/>
109. <https://ziarullumina.ro/societate/historica/biserica-si-revolutia-franceza-135218.html>
110. <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/an-omagial/omul-coroana-si-sacerdot-al-creatiei-40193.html>
111. <https://fr.wiktionary.org/wiki/id%C3%A9ologie>
112. <https://basilica.ro/documentele-oficiale-ale-sfantului-si-marelui-sinod-in-limba-romana/>
113. <https://basilica.ro/sofronie-saharov-si-ieronim-simonopetrul-au-fost-canonizati-de-patriarhia-ecumenica/>
114. https://ftoub.ro/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=112&Itemid=138
115. https://ftoub.ro/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=112&Itemid=115